

*Vertrouwelijk
Bibl. exph. 2*

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
DEN HAAG (Scheveningen) - VAN STOLKWEG 29 - TELEFOON 51.44.81

RAPPORT TEN BEHOEVE VAN DE COMMISSIE VAN ADVIES
INZAKE DE UITGIFTE VAN DOMEINGRONDEN

Rapport No. 235

Niet voor publicatie

235

RAPPORT TEN BEHOEVE VAN DE COMMISSIE VAN ADVIES
INZAKE DE UITGIFTE VAN DOMEINGRONDEN

Rapport No. 235

AFDELING STREEKONDERZOEK

Oktober 1955

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
WOORD VOORAF	3
HOOFDSTUK I DE ONTWIKKELING VAN HET KLEINE-BOERENVRAAGSTUK	4
HOOFDSTUK II DE KERN VAN HET KLEINE-BOERENVRAAGSTUK	8
HOOFDSTUK III DE ONTWIKKELING VAN AANTAL EN GROOTTE DER BEDRIJVEN	12
HOOFDSTUK IV HET AANTAL BEDRIJVEN, DAT EVENTUEEL VOOR SANERING IN AANMERKING KOMT EN DE HIERVOOR BENODIGDE OPPERVLAKTE CULTUURGROND	17
HOOFDSTUK V HET VRAAGSTUK DER BOERENZOO NS	21
HOOFDSTUK VI DE INVLOED VAN EEN BEDRIJFSGROOTTE-SANERING OP DE RENTABILITEIT VAN KAPITAAL EN ARBEID EN OP DE ARBEIDSV OORZ IENING	26
STATEN EN CARTOGRAMMEN:	
Staat II-1a Arbeidsnormen	
Staat II-1b Volwaardigheidspercentages voor berekening van het arbeidsaanbod	
Staat II-2 Aantal standaarduren in de verschillende landbouwgebieden	
Staat II-3 Het aantal standaarduren naar grootteklassen	
Staat III-1a Historische ontwikkeling van het aantal bedrijven naar grootteklassen per groep van landbouwgebieden van 1910 tot 1950	
Staat III-1b Historische ontwikkeling van het aantal bedrijven naar grootteklassen per groep van landbouwgebieden van 1910 tot 1950	
Staat III-2 ^{a-e} Historische ontwikkeling van het aantal bedrijven naar grootteklassen per landbouwgebied op de zand- en rivierkleigronden van 1910 tot 1950 (alle beroepen)	
Staat III-3 ^{a-e} Historische ontwikkeling van het aantal bedrijven naar grootteklassen, per landbouwgebied op de zand- en rivierkleigronden van 1910 - 1950 (hoofdberoep landbouwer)	
Staat IV-1 Het aantal te saneren bedrijven en de benodigde oppervlakte cultuurgrond per landbouwgebied	
Staat IV-2 Het aantal te saneren bedrijven en de benodigde oppervlakte cultuurgrond per landbouwgebied	
Cartogram 1 Oppervlakte cultuurgrond per gemeente benodigd voor sanering tot een bedrijfs grootte van 5 ha in procenten van de totale oppervlakte cultuurgrond	
Cartogram 2 Idem tot een bedrijfs grootte van 6 ha	
Cartogram 3 Idem tot een bedrijfs grootte van 10 ha	

- Staat V-1 Percentage boerenzoons in de landbouw, per
 grootteklassen (11 gemeenten)
- Staat V-2 Percentage boerenzoons in de landbouw,
 per gemeente
- Staat V-3 De verdeling van de in de landbouw werkende
 boerenzoons over: thuis meewerkend, landarbeider
 en zelfstandig (11 gemeenten)
- Staat V-4 Procentuele leeftijdsopbouw van de medewerkende
 zoons en de zoons, die landarbeider zijn
 (11 gemeenten)
- Staat V-5 Berekening van het aantal in de landbouw
 werkende boerenzoons zonder eigen bedrijf
 per landbouwgebied
- Staat V-6 Verhouding tussen het aantal op het ouderlijk
 bedrijf meewerkende boerenzoons en de elders
 in de landbouw werkende zoons (11 gemeenten)
- Staat V-7a Gewenste afvloeiing van boerenzoons, indien
 de zoons op 31-jarige leeftijd boer worden
 per landbouwgebied
- Staat V-7b Idem, op 27-jarige leeftijd
- Staat V-7c Idem, op 29-jarige leeftijd
- Staat V-7d Idem, op 25-jarige leeftijd
- - - -

WOORD VOORAF

Ten einde in de grote hoeveelheid gegevens, welke ten behoeve van de Commissie Domeingronden zijn verzameld, het overzicht niet te verliezen, is getracht een zekere ordening in de stof aan te brengen door het rapport in zes hoofdstukken in te delen.

In hoofdstuk I wordt een korte schets gegeven van de ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk.

De kern van het kleine-boerenvraagstuk, t.w. het grote verschil in arbeidsproduktiviteit op kleine en grote bedrijven, wordt in hoofdstuk II behandeld.

In hoofdstuk III wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het aantal bedrijven in de verschillende grootteklassen; in dit hoofdstuk wordt tevens ingegaan op de betekenis van splitsing van bedrijven en ontginning van woeste grond.

In hoofdstuk IV kan men de gegevens vinden over de aantallen bedrijven, welke voor sanering in aanmerking komen en de oppervlakte grond hiervoor benodigd. Deze berekeningen zijn uitgevoerd voor verschillende minimum-bedrijfsgrootten: nl. 5, 6 en 10 ha. Ook is aangegeven, op welke wijze de nodige oppervlakte grond voor een eventuele sanering in principe kan worden verkregen.

Het boerenzoonsvraagstuk, dat men duidelijk dient te onderscheiden van het vraagstuk der te kleine bedrijven, vormt de stof van hoofdstuk V. In dit hoofdstuk staan de gegevens vermeld over het aantal boerenzoons, dat op een bedrijf wacht en over de noodzakelijke afvloeiing van boerenzoons, alles gebaseerd op bepaalde veronderstellingen.

Tenslotte wordt in hoofdstuk VI getracht de invloed na te gaan van een eventuele sanering op de rentabiliteit van kapitaal en arbeid en op de arbeidsvoorziening. Bij gebrek aan voldoende gegevens kon deze invloed slechts zeer ten dele worden gekwantificeerd.

HOOFDSTUK I

DE ONTWIKKELING VAN HET KLEINE-BOERENVRAAGSTUK

In een rapport over het probleem van de te kleine bedrijven in ons land is het wellicht goed er op te wijzen, dat het kleine-boerenvraagstuk niet altijd als probleem is onderkend in de Nederlandse landbouw. Evenals bij zovele andere problemen - men denke aan het landarbeidersvraagstuk en het probleem van het industriële proletariaat - is het de economische en sociale verandering in de maatschappelijke structuur geweest, waardoor dit vraagstuk op de voorgrond is gekomen 1).

Tot ver in de negentiende eeuw droeg de landbouw op de zandgronden de kenmerken van de zelfverzorging. Ofschoon er altijd enig geldverkeer tussen de steden en het platteland had bestaan, was het landbouwbedrijf toch in hoofdzaak een gesloten huishouding. De opkomst van nieuwe produktietechnieken en organisatievormen (kunstmest, zuivelfabrieken, oöperaties, boerenleenbanken) en de groei van een groot afzetgebied in West-Europa bewerkstelligden in een snel tempo de overgang naar de verkeershuishouding. Op welke wijze de landbouw op de zandgronden in het algemeen en de kleine bedrijven in het bijzonder van deze ontwikkeling profiteerden, blijkt onder meer uit de tegengestelde opvattingen van de Staatscommissies van 1886 en 1906.

De Staatscommissie van 1886, ingesteld in verband met de landbouworisis van de jaren tachtig, was zeer somber gestemd over de toeneming van het aantal bedrijven, welke op de zandgronden het sterkst was. De Commissie zegt hierover: "Voor al in Noordbrabant en Limburg openbaart zich het verschijnsel, dat de bedrijven langzamerhand worden versnipperd en de onafhankelijke boerenstand plaats maakt voor een ander slag van landbouwers zonder kapitaal, geldelijk afhankelijk en zonder weerstandsvermogen zelfs tegen geringe schokken".

De Landbouwcommissie van 1906 laat t.a.v. het kleine bedrijf een volkomen ander geluid horen: "Tegenover het schrikbeeld van versnippering en de meer gevreesde dan waargenomen afdaling van de Boerenstand van de maatschappelijke ladder willen wij tenslotte hier nog eens stellen het verblijdend verschijnsel, dat zich zeer gelukkig zeer algemeen in de zandstreken voordoet, van groei en uitbreiding van het kleine bedrijf en opstijging uit het niet, van talloze kleinere boeren, waarmee de boerenstand wordt versterkt".

De economische ontsluiting van het platteland heeft de welvaart van de boerenstand op de zandgronden in een snel tempo - in het bijzonder in de periode tot 1920 - omhoog gestuwd. De reële inkomens van de boeren stegen. Door ontginning kon het aantal bedrijven toenemen en de bestaande bedrijven worden vergroot.

- 1) Voor verdere litteratuur op dit gebied wordt verwezen naar:
- prof. dr. E.W. Hofstee - De ontwikkeling van de sociale positie van de landbouwende bevolking (Functie van de landbouw in de maatschappij, 1948).
 - Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden, L.E.I.-publicatie, 1951.
 - De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden in de periode 1949-1953, L.E.I.-publicatie, 1954.

Wat de sociale ontsluiting betreft - een noodwendig gevolg van de economische ontsluiting - kan men stellen, dat het platteland in toenemende mate contact kreeg met de stedelijke sferen. Dit zowel door de trek van het platteland naar de stad, als door de vestiging van industriecentra in plattelandsgebieden, de vestiging en uitbreiding van het aantal middenstandsbedrijven op het platteland, de verbeterde vervoersmogelijkheden e.d. Deze uitbreiding van de gezichtskring van de boer had onder meer een herwaardering van zijn eigen positie tot gevolg. Kon hij voorheen zijn positie op de maatschappelijke ladder aan een betrekkelijk gering aantal beroepen afmeten - de beroepen nl. die binnen het enge milieu van de plattelandsgemeenschap voorkwamen - thans was zijn vergelijkingsbasis veel breder geworden.

Deze veranderingen op sociaal gebied hadden in de periode van steeds stijgende welvaart op de zandgronden - globaal genomen de periode tot ongeveer 1930 - vermoedelijk weinig concrete betekenis. De boer nam de maatschappelijke structuur-veranderingen wel waar, doch zij beroerden hem innerlijk weinig. De eerste dertig jaar van deze eeuw konden immers voor de zandboer als een tijd van expansie en opgang worden gekarakteriseerd. Kleine boeren wisten door hard werken en een sobere levenswijze hun bedrijven te vergroten. Aan een (onbekend) aantal landarbeiders gelukte het zich tot kleine boer op te werken. Het was ook in dit tijdvak, dat de traditie van "iedere boerenzoon wordt zelfstandig boer" wortel schoot.

De crisis van de jaren dertig dient als een markant punt in de ontwikkeling van het landbouwbedrijf op de zandgronden te worden gezien. De door de crisis veroorzaakte verschuivingen waren van dien aard, dat sindsdien het kleine-boerenvraagstuk in de Nederlandse landbouw actueel is geworden.

Strikt economisch gezien was het voorkomen van kleine bedrijven met een betrekkelijk geringe arbeidsproduktiviteit reeds sedert decennia een vraagstuk. De specifieke omstandigheden van het tijdvak van expansie en snel toenemende welvaart maakten echter, dat het niet als zodanig werd onderkend. Door de sterke prijsdaling van agrarische produkten en de beperkt geworden afzetmogelijkheden van de produkten van de veredelingsbedrijven werd men zich eerst goed van de moeilijke economische positie van het kleine bedrijf bewust. Hoewel ook de kleine bedrijven profiteerden van de door de Overheid getroffen algemene steunmaatregelen, bleef de financiële basis van het kleinbedrijf zo wankel, dat in 1936 een Dienst voor de kleine boerenbedrijven in het leven werd geroepen, ten einde de belangen der kleine bedrijven door intensieve en individuele voorlichting, alsmede door het verstrekken van een extra steunuitkering, meer planmatig te behartigen.

In sociaal opzicht waren de gevolgen van de crisis niet minder ingrijpend. De economisch zeer ongunstige gang van zaken tastte de boer ook in zijn innerlijk aan. "Boer-zijn" was meer dan louter een manier om aan de kost te komen; het was tevens een levensvervulling en deze werd door de economische moeilijkheden welhaast onmogelijk gemaakt.

Daarbij kwam, dat het voor verschillende andere bevolkingsgroepen - met name voor de arbeiders - gemakkelijker viel het hoofd boven water te houden dan voor de kleine zelfstandigen (werklozenuitkeringen, werkverschaffing e.d.). Voorts ging het vraagstuk van de steeds groeiende agrarische bevolking op de zandgronden zich in volle omvang scherp doen gevoelen. Tegenover het

verschijnsel van de steedsafnemende betekenis van de ontginningen kwam, als gevolg van de demografische ontwikkeling, een groeiend aantal boerenzoons te staan, dat op een bedrijf wachtte. Tot dusver had men op de zandgronden weinig oog gehad voor de beperkt geworden ontginningsmogelijkheden en de noodzaak van afvloeiing van een deel van de boerenzoons naar niet-agrarische beroepen.

Wil men de door de crisis veroorzaakte verschuivingen kort formuleren, dan kan men stellen, dat voor de kleine boer op de zandgronden het maatschappijbeeld in een betrekkelijk kort tijdsbestek volkomen veranderde. De economische opleving aan het eind van de jaren dertig en de periode van betrekkelijke welvaart sinds het uitbreken van de oorlog hebben hieraan weinig of niets veranderd. In de ontwikkelingsgang van het klein bedrijf kon de klok niet worden teruggezet. De maatschappelijke structuurveranderingen hebben het bestaan van een kleine-boerenvraagstuk duidelijk zichtbaar gemaakt. In hoeverre de kleine boeren uit de veranderde omstandigheden de konsekwenties hebben getrokken, is een vraag, welke elders ter sprake zal komen.

Het zal duidelijk zijn, dat het inkomen of het loon slechts één der factoren is - zij het dan een der belangrijkste - welke bepalend zijn voor de positie van een groep op de maatschappelijke ladder. Daarnaast spelen andere factoren een rol, zoals de zelfstandigheid, eventueel psychisch inkomen, de aard van het werk, de mate van geschooldheid e.d. Om het gehele complex van economische en sociale verschuivingen, welke zich in de laatste decennia op de zandgronden hebben voorgedaan, te kunnen kwantificeren, zou men moeten beschikken over een aantal beroepsladders uit de verschillende perioden. Hierbij zou men dan van beroepsladders uit moeten gaan, zoals deze door de kleine boeren zelf zijn samengesteld.

Gezien de vrij recente opkomst van het toegepaste sociale onderzoek in ons land, zal het niet verbazen, dat deze gegevens niet voorhanden zijn, noch uit de periode van voor de oorlog, noch uit die van na de oorlog. In dit verband moet wel worden gewezen op de mogelijkheid, dat tegen het einde van 1955 beroepsladders¹⁾ beschikbaar zullen komen voor de zand- en rivierkleigronden.

Van de overigens zeer schaarse gegevens op dit gebied kan nog worden vermeld, dat de landarbeiders en de z.g. "milieukenners" in de weidegebieden van ons land de positie van de kleine boer betrekkelijk laag waarden 2). Op een totaal aantal van 14 beroepen rangschikten de landarbeiders in genoemde gebieden de kleine boer op de 9e plaats; boven de kleine boer werden resp. geplaatst timmermansknecht, winkelier, monteur en kantoorbediende. De milieukenners plaatsen de kleine boer op de 12e plaats; op de bovenste trappen van deze beroepsladder vonden resp. de monteur en winkelier een plaats.

- 1) Deze beroepsladders zullen worden samengesteld ten behoeve van het onderzoek naar de landarbeiders op de zand- en rivierkleigronden.
- 2) De landarbeiders in Nederland. Een beroepsgroep in beweging, L.E.I.-uitgave 1954.

In de zeekleigebieden hadden de landarbeiders en milieukenners een hogere waardering voor de kleine boer. Beide groepen plaatsten de kleine boer op de 13e sport, terwijl in beide gevallen de winkelier op de hoogste sport van de ladder stond.

Men kan van mening verschillen over de vraag of het samenstellen van een algemene beroepsladder voor het gehele Nederlandse volk zin heeft. Hoe dit ook zij, beziet men de door het ISONEVO opgestelde algemene beroepsladder, dan blijkt van de 57 gerangschikte beroepen de kleine boer de 18e plaats in te nemen. Het beroep kleine boer wordt ongeveer even hoog gewaardeerd als de kleine winkelier, de geschoolde arbeider en de politieagent. De landarbeider komt veel lager op deze beroepshiërarchie terecht en wel op de 9e plaats.

HOOFDSTUK II

DE KERN VAN HET KLEINE-BOERENVRAAGSTUK

In het voorgaande hoofdstuk is bij herhaling gesproken van de ongunstige economische situatie van het kleine bedrijf zonder echter op de oorzaken hiervan in te gaan. Voor een duidelijk inzicht in de problematiek van de kleine bedrijven en voor het aangeven van de wegen, waarlangs een oplossing van het vraagstuk kan worden bereikt, is een analyse van de oorzaken noodzakelijk.

Beziet men het produktieplan van de bedrijven op de zand- en rivierkleigronden, dan kan men constateren, dat de kleine bedrijven in het algemeen dezelfde produkten voortbrengen als de grote, terwijl de afzet van de produkten van kleine en grote bedrijven onder dezelfde voorwaarden geschiedt. Van specifieke produkten van kleine bedrijven en van bijzondere deelmarkten is vrijwel nergens sprake.

De omstandigheid van gelijke prijzen en gelijke produkten betekent een vereenvoudiging van de analyse van het vraagstuk. Men kan zich beperken tot het meten van de produktie per werker in fysieke zin en een vergelijking van de per werker voortgebrachte waarde in geldseenheden buiten beschouwing laten. Waar het dus om gaat is het meten van de arbeidsproduktiviteit in fysieke zin van werkers op kleine en grote bedrijven. Hiertoe zal men echter een sleutel moeten vinden om de verschillende gewassen en diersoorten en de verschillende categorieën arbeidskrachten onder dezelfde noemer te brengen 1).

Wat de produktiezijde betreft kan men de verschillende gewassen en diersoorten vergelijkbaar maken door de hoeveelheid arbeid te berekenen, welke de verzorging van een ha gewas of één dier per jaar vraagt. Voor deze berekening wordt uitgegaan van arbeidsnormen, welke zijn ontleend aan de goed geleide bedrijven van 10-12 ha 2). Uiteraard loopt op grote en kleine bedrijven de hoeveelheid arbeid voor eenzelfde bedrijfsonderdeel uiteen. Op de grotere bedrijven zijn b.v. de mechanisatie en de mogelijkheden tot arbeidsverdeling van meer betekenis dan op de kleinere. Daar het echter de bedoeling is onafhankelijk van de organisatie van het productieproces het verschil in arbeidsproduktiviteit te meten, dient met deze omstandigheden geen rekening te worden gehouden.

- 1) De hiernavolgende methode is uitvoerig besproken in:
"Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden", L.E.I.-
publikatie 1951.
- 2) Voor de gebruikte normen zie staat II-1.

Door de arbeidsnormen van de bedrijven van 10-12 ha tot standaard te verheffen - men spreekt dan van standaarduren - is, wat de produktiezijde betreft, een vergelijking mogelijk tussen bedrijven in verschillende grootteklassen. Het aantal standaarduren geeft in feite het aantal produktie-eenheden aan, dat per bedrijf of per werker wordt verzorgd. Daar blijkt verschillende onderzoeken het inkomen per standaarduur op grote en kleine bedrijven weinig uiteenloopt, of althans geen systematische verschillen vertoont, geeft het aantal standaarduren tevens een indruk over de hoogte van het arbeidsinkomen.

In staat II-2 wordt een overzicht gegeven van het gemiddeld aantal standaarduren per ha in de onderscheidene landbouwgebieden. Tussen de gebieden blijken, zoals overigens wel te verwachten was, vrij aanzienlijke verschillen te bestaan, welke worden veroorzaakt door verschillen in produktieplan en door verschillen in de spreiding der bedrijven over de grootteklassen. Uit staat II-3 kan nl. worden geconcludeerd, dat het aantal standaarduren per ha afneemt met het groter worden van de bedrijven. Op de zandgronden varieert het aantal standaarduren van 777 per ha op de 1-2 ha-bedrijven tot 424 op de bedrijven

> 30 ha. In de rivierkleigebieden zijn deze cijfers resp. 845 en 430. Het is dan ook zeer verklaarbaar, dat gebieden met relatief veel kleine bedrijven vrij hoge cijfers voor het aantal standaarduren per ha te zien geeft.

Voor het vergelijkbaar maken van de diverse soorten arbeidskrachten zijn deze herleid tot volwaardige arbeidskrachten 1). Als volwaardige arbeidskracht wordt gerekend een manlijke arbeidskracht in de vol-produktieve leeftijd, die het gehele jaar op het bedrijf werkzaam is. Voor de andere arbeidskrachten wordt een reductie toegepast voor de leeftijd en de duur van het meewerken.

Deelt men het aantal standaarduren per bedrijf door het aantal volwaardige arbeidskrachten, dan verkrijgt men het aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht, d.i. het arbeidseffect. Zoals hiervoor reeds is gezegd, geeft dit cijfer een indruk van het aantal produktie-eenheden, dat één man bedient en van het arbeidsinkomen per werker.

Met de begrippen standaarduur, volwaardige arbeidskracht en arbeidseffect kan men de oorzaken, die aan het vraagstuk van de te kleine bedrijven ten grondslag liggen, voldoende localiseren.

In de volgende tabel zijn voor 5 gemeenten op de zandgronden cijfers opgenomen van het aantal standaarduren, het arbeidsaanbod en arbeidseffect 2) op bedrijven van verschillende grootte.

1) Voor de gebruikte normen zie staat II-1.

2) Ontleend aan: De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden in de periode 1949-1953, L.E.I.-publikatie, 1954.

Tabel 1

Grootteklassen in ha	Aantal standaarduren		Arbeidsaanbod		Arbeidseffect (s.u. per volw. arbeidskracht)
	per bedrijf	per ha	per bedrijf	per ha	
1 - 3	1891	786	1,1	47	1678
3 - 5	2738	677	1,3	32	2094
5 - 7	3627	604	1,5	26	2356
7 - 10	4811	570	1,8	21	2723
10 - 12	5933	539	2,0	18	2984
12 - 15	6847	514	2,2	17	3066
15 - 20	8213	479	2,5	15	3246
20 - 30	10436	448	3,0	13	3456
≥ 30	15176	394	3,9	10	3925
Totaal	4547	532	1,9	19	2801

Uit deze tabel blijkt, dat de verschillen in arbeidseffect tussen de kleine en grote bedrijven zeer groot zijn; de uitersten lopen uiteen van 1700 tot 3900 s.u. Beziat men de twee factoren, welke bepalend zijn voor het arbeidseffect - t.w. het aantal standaarduren of het aantal te bedienen productie-eenheden per bedrijf en het arbeidsaanbod per bedrijf - dan blijkt de oorzaak van deze grote verschillen te liggen in de met het kleiner worden der bedrijven veel geringere afnemings van het arbeidsaanbod t.o.v. het aantal standaarduren. Terwijl het aantal standaarduren per bedrijf onbeperkt en gelijkmatig kan dalen, is het arbeidsaanbod veel minder beweeglijk en bovendien aan een minimum gebonden, het z.g. gezinsminimum (man + vrouw).

Dit ongelijkverloop van het aantal standaarduren en het aantal arbeidskrachten met het afnemen van de bedrijfsgrootte heeft belangrijke konsekwenties t.a.v. een minimum-bedrijfsgrootte. Men kan stellen, dat een gezinsbedrijf ten minste zo groot moet zijn, dat het minimum-arbeidsaanbod - d.i. ten minste 4 arbeidskracht - het gehele jaar door produktief emplooi heeft. Overigens dienen bij de op deze wijze bepaalde minimum-grootte van het landbouwbedrijf nog de volgende kanttekeningen worden geplaatst.

In de eerste plaats de opmerking, dat de minimum-grootte van het gezinsbedrijf hier uitsluitend bepaald is van het gezichtspunt van het minimum-arbeidsaanbod uit. Indien men ook andere aspecten in de beschouwing betreft - men denke b.v. aan de rentabiliteit van het gebouwen- en werktuigenkapitaal en de mogelijkheden tot arbeidsverdeling - dan kan met zekerheid worden gezegd, dat de optimale bedrijfsgrootte in economische zin aanzienlijk hoger ligt, dan de hier bepaalde minimumgrootte. Daar het vraagstuk van de optimale bedrijfsgrootte nog onvoldoende is bestudeerd, kan niet exact worden aangegeven, hoeveel hoger de optimale bedrijfsgrootte zal liggen. Wel kan met voldoende zekerheid worden aangenomen, dat deze grootte op het zand en de rivierklei in elk geval niet zal liggen beneden dat van het 2-mans bedrijf.

In de tweede plaats moet er op worden gewezen, dat de minimum-bedrijfsgrootte, bepaald door het minimum-arbeidsaanbod, een door tijd en omstandigheden gebonden grootheid is. Evenals in de andere bedrijfstakken, staat men in de landbouw voor de noodzaak van een geleidelijke opvoering van de arbeidsproduktiviteit.

Deze kan worden bereikt door de verhouding, waarin de produktiefactoren kapitaal, grond en arbeid in het landbouwbedrijf worden gecombineerd, aan te passen aan de steeds voortschrijdende ontwikkeling op technisch en economisch gebied. In concreto komt het er op neer de factor arbeid relatief schaars te maken ten opzichte van de factoren kapitaal en grond door het produktieproces kapitaalintensiever te maken en/of door meer grond per werker toe te voegen. Voor het onderhavige onderzoek is met name de laatste mogelijkheid van belang. Men zal er rekening mee dienen te houden, dat in de toekomst een geleidelijke verschuiving naar boven van de minimumgrens van het 1-mansbedrijf allerm minst tot de onwaarschijnlijkheden behoort.

Wellicht ten overvloede wordt nog opgemerkt, dat zich niet alleen bij de kleine bedrijven de noodzaak doet gevoelen de verhouding, waarin de produktiefactoren zijn gecombineerd, aan te passen aan de technische en economische ontwikkeling. Ook de grotere bedrijven moeten bij de organisatie van het produktieproces rekening houden met technische en economische structuurveranderingen. Een belangrijk verschil met het kleine bedrijf is echter, dat de aanpassing zich hier binnen het bedrijf kan voltrekken, terwijl dit op de kleinste bedrijven niet mogelijk is.

Beziet men de verschillen in intensiteit tussen de verschillende gebieden, dan is het duidelijk, dat de gewenste minimum-bedrijfs grootte zal variëren van gebied tot gebied. Om de gedachten te bepalen, zou men kunnen stellen, dat de minimumgrootte van het 1-mansbedrijf in de meeste gebieden van ons land ligt tussen de 5 en 7 ha.

HOOFDSTUK III

DE ONTWIKKELING VAN AANTAL EN GROOTTE DER BEDRIJVEN

Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken, dat de bedrijfs-grootte geen statische grootheid is. In de landbouw op het zand en de rivierklei hebben zich sinds het einde van de vorige eeuw belangrijke wijzigingen op economisch, technisch en sociaal gebied voorgedaan. Dit heeft tot gevolg gehad, dat de produktie per oppervlakte-eenheid sterk is gestegen. Ook is de arbeidsproduktiviteit door het in gebruik nemen van talrijke technische hulpmiddelen in een vrij snel tempo opgevoerd. Voorts heeft men op de zandgronden van de technische mogelijkheid tot ontginning van woeste grond op grote schaal gebruik gemaakt. Tenslotte kan worden gewezen op het in de laatste decennia vrij sterk gewijzigde maatschappijbeeld van de kleine boer.

Gezien de grote betekenis van de vermelde factoren, is het zinvol na te gaan, welke invloed deze factoren tezamen hebben gehad op de ontwikkeling van het aantal en de grootte van de bedrijven. Het is niet ondenkbaar, dat uit deze analyse enkele ontwikkelingstendenties tevoorschijn zouden treden, welke voor de naaste toekomst i.v.m. het te voeren beleid inzake de bedrijfs-grootte van belang kunnen zijn.

Ten aanzien van de ontwikkeling van aantal en grootte der bedrijven zal men onderscheid moeten maken tussen totaal aantal bedrijven en het aantal bedrijven met hoofdberoep landbouwer van het bedrijfshoofd. Zoals nog nader zal blijken doen zich belangrijke verschillen tussen beide groepen voor, zowel wat betreft de aantals-ontwikkeling, als de grootte der bedrijven.

Om de positie van de zand- en rivierkleigebieden ten opzichte van de andere groepen van landbouwgebieden in een duidelijk licht te stellen, is in tabel 1 (en in staat III-1 meer uitvoerig) een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het totaal aantal bedrijven in enkele grootteklassen sinds 1910.

De zand- en rivierkleigebieden nemen, wat de bedrijfsgrootte betreft, een geheel aparte plaats in. De gemiddelde grootte der bedrijven bedraagt in genoemde gebieden ongeveer 8 ha tegenover 12-13,5 ha in de andere gebieden. Dit wil overigens niet zeggen, dat in de laatste gebieden geen kleine bedrijven voorkomen. In de zeekleigebieden bedraagt het aantal bedrijven van 1-5 ha 45% van het totale aantal. Dit is zelfs nog hoger dan op de zandgronden, waar dit cijfer in 1947 43% was.

Let men op de ontwikkeling van het aantal bedrijven sinds 1910, dan blijkt dit in vrijwel alle gebieden te zijn toegenomen. Deze toeneming blijft echter binnen zekere grenzen. In geen der gebieden heeft de toeneming in een periode van bijna 40 jaar meer dan 18% bedragen. Beziat men de ontwikkeling van het aantal in de verschillende grootteklassen, dan kan duidelijk een karakteristieke ontwikkelingsgrens voor de afzonderlijke gebieden worden onderkend.

In de zeeklei- en weidestrekten is in alle grootteklassen het aantal bedrijven gestegen met uitzondering van de klasse van 30 ha en groter, waarin het aantal is gedaald (splitsing). Het accent lag in beide gebieden bij de toeneming van het aantal bedrijven van

Tabel 1

ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRUVEN SINDS 1910

Gebieden	1910			1921 (index 1910=100)			1930 (index 1910=100)			1947 (index 1910=100)		
	1-5 ha	5-10 ha	>10 ha	1-5 ha	5-10 ha	>10 ha	1-5 ha	5-10 ha	>10 ha	1-5 ha	5-10 ha	>10 ha
Zeeklei	13563	4147	12477	115	122	102	118	132	106	120	141	115
Rivierklei	15553	4204	4968	95	116	101	92	129	108	88	147	123
Weidestrecken	11374	6016	16750	109	122	101	111	130	107	119	132	113
Zandgronden	60439	24476	19369	100	118	107	95	139	138	87	153	172
Veenkoloniën	3154	1317	2651	90	109	108	81	101	121	66	90	143
Totaal Nederland (incl. tuinbouw- gebieden)	109620	41439	58113	103	118	103	101	134	117	98	145	134

10-20 ha. In de Veenkoloniën is het totale aantal ongeveer constant gebleven. De bedrijven kleiner dan 10 ha zijn echter in aantal gedaald, waartegenover de grotere bedrijven in aantal zijn toegenomen. Dit is mogelijk geweest door een uitbreiding van de cultuurgrond met 33% sinds 1910.

Het ontwikkelingsbeeld op de zandgronden, waar door ontginning de totale oppervlakte cultuurgrond in bijna 40 jaar met ongeveer 50% is vermeerderd, is weer geheel afwijkend van de andere gebieden. Tegenover een vermindering van het aantal bedrijven van 1-5 ha, kan een vergroting van het aantal bedrijven groter dan 5 ha worden geconstateerd. De ontginning van woeste grond is zowel gebruikt om bestaande (kleine) bedrijven te vergroten, als om nieuwe bedrijven te stichten. Het een en ander heeft geresulteerd in een vergroting van het totale aantal bedrijven met 18% en een toeneming van de gemiddelde bedrijfs-grootte van 6,4 tot 8 ha. Niet vergeten mag echter worden, dat in dezelfde periode nog een groot aantal bedrijven is gesplitst, hetgeen het gunstig effect van de ontginning ten dele weer teniet heeft gedaan.

Tenslotte een enkel woord over de rivierkleigebieden, waar sinds 1910 het aantal bedrijven met 5% is vermeerderd. Het blijkt, dat in deze gebieden de bedrijven tussen 5 en 30 ha vrij sterk in aantal zijn vermeerderd, waar tegenover het aantal beneden 5 ha en groter dan 30 ha is gedaald. De gemiddelde bedrijfs-grootte is weinig veranderd.

Richten wij na dit algemene overzicht onze aandacht weer op de ontwikkeling in de zand- en rivierkleigebieden. In staat III-2 worden enkele cijfers vermeld over de ontwikkeling van het aantal bedrijven sinds 1910 in de verschillende landbouwgebieden.

Het ontwikkelingsbeeld vertoont in de diverse gebieden van de zandgronden grote verschillen. Daar de ontwikkeling door velerlei factoren is beïnvloed, zijn deze verschillen ook zeer verklaarbaar. Men denke onder meer aan de ontginningsmogelijkheden, de natuurlijke aanwas van de agrarische bevolking, de instelling t.o.v. afvloeiing, de intensiteit van het produktieplan. Opmerkelijk is echter, dat in alle zandgebieden - met uitzondering van het Centrale Veluwe-blok en het Utrechts zandgebied - het aantal 1-5 ha-bedrijven is gedaald.

Wat de rivierkleigebieden betreft blijken de verschillen tussen de gebieden eveneens zeer groot te zijn. In het bijzonder valt de ontwikkeling in Zuid-Limburg op.

Alvorens conclusies te trekken uit de waargenomen daling van het aantal bedrijven van 1-5 ha, welke globaal is ingezet na 1920, is het gewenst inzicht te hebben in de ontwikkeling van het aantal grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer. Het is bekend, dat van de grondgebruikers het minder dan 5 ha cultuurgrond een belangrijk aantal een hoofdberoep buiten de landbouw heeft. Bij het kleine-boerenonderzoek werd geconstateerd, dat onder de grondgebruikers met minder dan 5 ha slechts 54% als zuiver boer of als boer met een nevenberoep kon worden beschouwd.

In tabel 2 (en in staat III-3 meer uitvoerig) worden enkele cijfers over de ontwikkeling van het aantal grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer gegeven.

Tabel 2

AANTAL GRONDGEBRUIKERS MET HOOFDBEROEP LANDBOUWER SINDS 1910

Gebied	1910	1921		1930		1947		1950	
	aantal	aantal	index	aantal	index	aantal	index	aantal	index
Zandgronden									
1 - 3 ha }	34941	19151	100	17113	89	20617	108	17450	91
3 - 5 " }		18438	100	18125	98	18498	100	18295	99
1 - 5 "	34941	37589	100	35238	94	39115	104	35745	95
5 -10 "	22991	27406	100	32426	118	36287	132	39220	143
10 -20 "	13471	15049	100	19884	132	25160	167	24412	162
> 20 "	5219	5016	100	6071	121	7662	153	7098	142
Totaal	76568	85060	100	93619	110	108224	127	106475	125
Rivierklei- gronden									
1 - 3 ha }	9301	5759	100	5132	89	5722	99	4760	83
3 - 5 " }		3650	100	3678	101	3970	109	3804	104
1 - 5 "	9301	9409	100	8810	94	9692	103	8564	91
5 -10 "	3766	4339	100	4840	112	5597	129	6063	140
10 -20 "	2425	2722	100	3035	111	3726	137	3707	136
> 20 "	2265	2017	100	2017	100	2039	101	1954	97
Totaal	17757	18487	100	18702	101	21054	114	20288	110

Bron: C.B.S.

Uit de cijfers blijkt, dat de ontwikkeling van het aantal bedrijven hoofdberoep landbouwer een ander beeld vertoont dan dat van het totaal aantal bedrijven 1). De afnemings van het aantal bedrijven van 1-5 ha hoofdberoep landbouw is van vrij recente datum, nl. van de na-oorlogse jaren. De eerder geconstateerde daling van het aantal 1-5 ha bedrijven sinds 1920 heeft dus in hoofdzaak grondgebruikers betroffen met een hoofdberoep buiten de landbouw.

Maakt men onderscheid tussen de bedrijven van 1-3 ha en 3-5 ha hoofdberoep landbouw, dan valt op, dat de daling in hoofdzaak onder de 1-3 ha heeft plaats gehad; het aantal 3-5 bedrijven is weinig veranderd.

Tussen de landbouwgebieden blijken er, wat het ontwikkelingsbeeld betreft, weer belangrijke verschillen te bestaan, (staat III-3). Hierbij is opmerkelijk, dat in een aantal landbouwgebieden, waar de industrie een belangrijke bestaansbron is, de afnemings van het aantal 1-5 ha bedrijven relatief groot is geweest. De sterke afnemings in de periode 1947-1950 met niet minder dan 9% doet het te meer betreuren, dat niet van een meer recent jaar cijfers beschikbaar zijn over het aantal bedrijven naar grootteklassen. Immers eventuele conclusies t.a.v. de toekomstige

1) Op de bezwaren, welke kleven aan de indeling hoofdberoep landbouwer van het C.B.S., wordt ingegaan in hoofdstuk IV.

ontwikkeling zouden dan beter kunnen worden gefundeerd.

De oorzaken, welke aan de recente afneming van het aantal kleine bedrijven ten grondslag liggen, zijn velerlei. Ten dele zijn zij reeds in hoofdstuk I naar voren gebracht. Genoemd kunnen onder meer worden de geleidelijke doorbreking van het sociale isolement van de agrarische bevolkingsgroep, de herwaardering van de positie van de kleine boer, de toenemende industrialisatie van het platteland en de betere verkeersontsluiting.

Het is zeker speculatief op dit moment een schatting te maken van de omvang, welke deze ontwikkeling in de toekomst zal aannemen. Wel zal het zaak zijn deze ontwikkeling op de voet te volgen.

Tenslotte dient er op te worden gewezen, dat de splitsing van bedrijven op de zandgronden nog steeds voortgang vindt. Uit het kleine-boerenonderzoek van 1948 bleek, dat niet minder dan 22% van het aantal bedrijven bij splitsing betrokken was geweest. In het tweede kleine-boerenonderzoek kon worden geconstateerd, dat in de periode 1948-1952 de splitsing van bedrijven nog onverminderd is doorgegaan. In deze periode kon een zekere tendens tot nivellering van de bedrijfsgrootte worden vastgesteld, in die zin, dat het aantal bedrijven tussen 7 en 12 ha was toegenomen. Enerzijds was dit een gevolg van de vermindering van het aantal kleine bedrijven (1-5 ha), anderzijds van de afneming van het aantal grotere bedrijven door splitsing en bedrijfsverkleining.

Opgemerkt moet nog worden, dat in het verleden het ongunstig effect van splitsing van bedrijven meer dan gecompenseerd werd door de ontginning van woeste grond; de gemiddelde bedrijfsgrootte steeg in de periode 1910-1947 met 1,5 ha. Daar de mogelijkheden tot ontginning thans zeer beperkt zijn geworden en de splitsing nog steeds doorgaat, is te verwachten, dat het aantal grotere bedrijven in de toekomst zal afnemen.

HOOFDSTUK IV

HET AANTAL BEDRIJVEN, DAT EVENTUEEL VOOR SANERING IN AANMERKING KOMT EN DE HIERVOOR BENODIGDE OPPER- VLAKTE CULTUURGROND

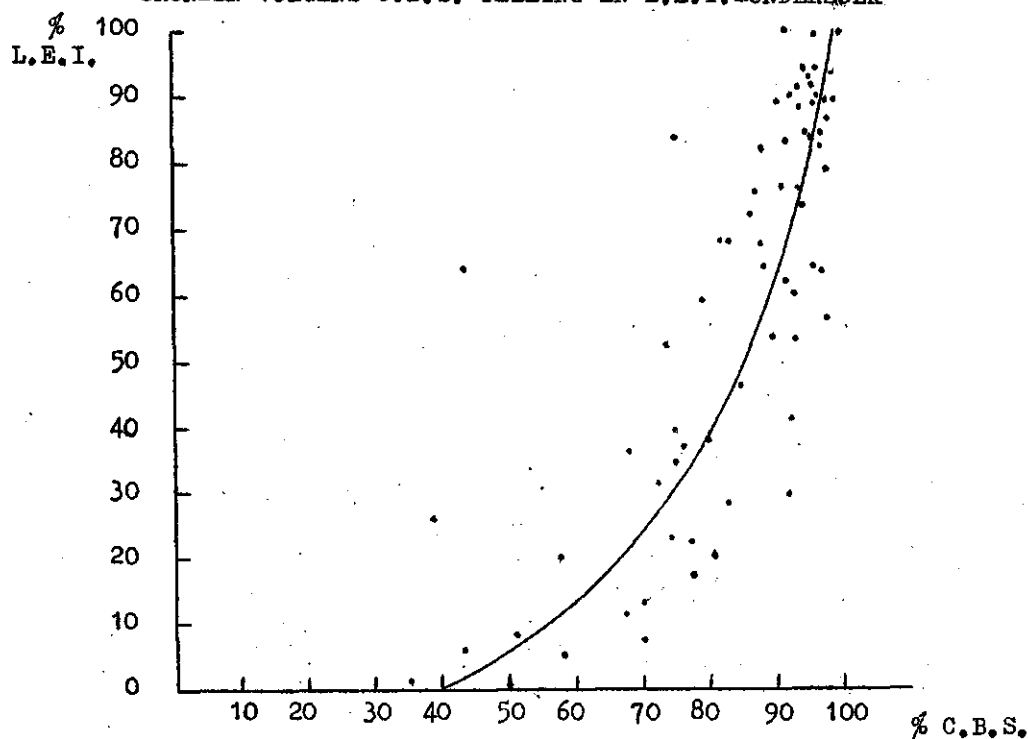
Bij de bepaling van het aantal eventueel te saneren bedrijven, kan men van het standpunt uitgaan, dat slechts die bedrijven in aanmerking komen, waar de landbouw als hoofdberoep wordt uitgeoefend. Indien men dit standpunt aanvaardt, rijst de vraag, welke gegevens ter berekening van het aantal te saneren bedrijven moeten worden gebruikt.

In eerste instantie zijn hiervoor de tellingen van het C.B.S. beschikbaar. Bij de mei-inventarisaties wordt nl. het hoofdberoep van de grondgebruikers geregistreerd. Op basis hiervan is het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond in de jaren 1947 en 1950 ingedeeld naar hoofdberoep en grootteklasse. Hierbij zijn de grondgebruikers onderscheiden in landbouwers, tuinders, landarbeiders en personen met een niet-agrarisch hoofdberoep. In eerst genoemd jaar zijn deze gegevens per gemeente beschikbaar, in 1950 slechts per landbouwgebied als kleinste geografische eenheid.

Voor het onderhavige onderzoek blijkt deze indeling niet bruikbaar te zijn. Vele "kleine" grondgebruikers noemen zich landbouwer, terwijl zij in werkelijkheid rustend landbouwer of landarbeider zijn. Daar een juiste vaststelling van het beroep voor onderzoekingswerk - vooral op de zandgronden - van zeer groot belang is, worden in de gemeenten, waar de afdeling Streekonderzoek een gedetailleerd onderzoek instelt, alle beroepen nauwkeurig gecontroleerd door een speciale commissie, gevormd door de plaatselijke bureauhouder van de provinciale voedselcommissaris en zijn adviescommissie, bestaande uit plaatselijke deskundigen.

Door deze onderzoeken beschikt het L.E.I. thans over vrij nauwkeurige gegevens betreffende de hoofdberoepen van de grondgebruikers in een 30 gemeenten, verspreid over de zandgronden en de rivierkleigebieden. Bij vergelijking van deze indeling met de C.B.S.-indeling blijkt, dat er vrij systematische afwijkingen bestaan (grafiek 1).

HET PERCENTAGE BEDRIJVEN MET HOOFDBEROEP LANDBOUWER IN DE
GROOTTEKLASSEN VAN 1-5 HA IN 17 GEMEENTEN OP DE ZAND-
GRONDEN VOLGENS C.B.S.-TELLING EN L.E.I.-ONDERZOEK

Uit grafiek 1 blijkt, dat indien het percentage landbouwers volgens het C.B.S. zeer hoog is, dit percentage volgens de L.E.I.-onderzoekingen eveneens hoog is; bij lagere percentages is het verschil tussen beide tellingen groter. Vooral in de kleinere grootteklassen telt het L.E.I. aanmerkelijk minder landbouwers dan het C.B.S. Op de bedrijven groter dan 5 ha zijn de verschillen tussen de beide tellingen echter zo gering, dat wijziging van de C.B.S.-cijfers niet noodzakelijk is. De verschillen in aantallen bedrijven beneden 5 ha ontstaan, doordat bij de C.B.S.-telling vele rustende boeren en ook reeds gepensioneerde niet-landbouwers ingedeeld zijn bij de landbouwers, terwijl ook de grens van de niet-agrariërs vrij ruim wordt genomen. Bij het L.E.I. is voor de vaststelling van deze grens de arbeidstijd als criterium genomen; de landbouwers moeten ten minste het grootste gedeelte van hun arbeidstijd op het eigen bedrijf werken.

Doordat de afwijkingen vrij systematisch zijn, is het mogelijk de cijfers van de C.B.S.-indeling te corrigeren, ook voor de gebieden waar geen L.E.I.-onderzoek heeft plaats gehad. In tabel 1 worden beide berekeningen naast elkaar geplaatst.

Tabel 1.

HET AANTAL BEDRIJVEN HOOFDBEROEP LANDBOUWER VOLGENS
C.B.S.-1950 EN L.E.I.-ONDERZOEKINGEN

Grootte- klassen in ha	Zandgronden				Rivierkleigronden			
	C.B.S. 1950		L.E.I.		C.B.S. 1950		L.E.I.	
	abs	% ¹⁾	abs	% ¹⁾	abs	% ¹⁾	abs	% ¹⁾
1 - 2	8.647	49	2.107	11	2.509	50	618	11
2 - 3	8.803	72	4.510	35	2.251	70	1.086	31
3 - 4	8.921	85	5.601	53	1.987	80	1.153	46
4 - 5	9.374	92	7.701	70	1.817	86	1.229	57
1 - 5	35.745	71	19.388	37	8.564	67	4.086	30

- 1) In % van het totaal aantal bedrijven in de desbetreffende grootteklassen.

Indien men er van uitgaat, dat de bedrijven beneden 5 ha met hoofdberoep landbouwer zouden moeten worden vergroot, zouden volgens de C.B.S.-indeling hiervoor ruim 35.000 bedrijven op de zandgronden in aanmerking komen; volgens de L.E.I.-indeling slechts een kleine 20.000. Voor de rivierkleigronden zijn deze cijfers resp. 8.500 en 4.000 bedrijven. De betekenis van het aantal eventueel te saneren bedrijven blijkt duidelijker, indien men deze aantallen betreft op het totaal aantal bedrijven. Voor de zandgronden zijn deze percentages bij een eventuele sanering tot 5,6 en 10 ha, volgens de L.E.I.-indeling resp. 15, 22 en 45%; voor de rivierkleigebieden 16, 22 en 38%.

De geconstateerde verschillen in de C.B.S. en L.E.I.-indeling blijken van grotere betekenis, indien men de benodigde saneringsoppervlakte berekent. Immers op de kleinste bedrijven, waar het verschil in aantallen getelde landbouwbedrijven het grootst is, is meer cultuurgrond nodig voor sanering tot een bepaalde grootte, zoals duidelijk blijkt uit tabel 2.

Tabel 2.

DE BENODIGDE SANERINGSOPPERVLAKTE UITGAANDE VAN DE
BEROEPSINDELING VAN C.B.S. 1950 EN L.E.I.-
ONDERZOEKINGEN

Sanerings- grens	Methode	Benodigde saneringsoppervlakte			
		zandgronden		rivierkleigronden	
		ha	% ¹⁾	ha	% ²⁾
tot 5 ha	C.B.S.	71.600	7,2	18.500	8,9
	L.E.I.	30.600	3,0	7.200	3,4
tot 6 ha	C.B.S.	112.100	11,3	28.000	13,4
	L.E.I.	54.300	5,4	12.000	5,7
tot 10 ha	C.B.S.	356.600	35,8	78.700	37,8
	L.E.I.	226.000	22,4	43.600	20,8

- 1) In % van de totale oppervlakte cultuurgrond op de zandgronden.
2) Idem op de rivierklei.

De oppervlakte voor sanering benodigde grond is bij een sanering tot 5 of 6 ha volgens de L.E.I.-indeling nog niet de helft van die volgens de C.B.S.-indeling.

In staat IV-1 en IV-2 worden de belangrijkste gegevens, welke in het bovenstaande zijn vermeld en behandeld, per landbouwgebied gegeven. Daarnaast treft men in de cartogrammen 1, 2 en 3 gemeentelijke gegevens aan over de oppervlakte benodigde grond bij sanering tot een bedrijfsgrootte van resp. 5, 6 en 10 ha. Daar de gemeentelijke cijfers uitsluitend zijn gebaseerd op de indeling in hoofdberoepen van het C.B.S. (1947), kunnen de cartogrammen slechts dienen voor een vergelijking van de verhoudingen tussen de gemeenten onderling.

De omvang van een eventuele sanering tot een bedrijfsgrootte van 5 à 6 ha blijkt in verhouding tot de aantallen bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond, die op de zandgronden en de rivierkleigebieden in gebruik zijn, vrij gering te zijn. Dit is zeer belangrijk, daar hierdoor eventueel aanwezige saneringsmogelijkheden groter resultaat kunnen doen verwachten.

Wat de mogelijkheden betreft om aan de voor een eventuele sanering benodigde oppervlakte grond te komen, staan in beginsel vier wegen open:

1. Sanering door middel van grond van grondgebruikers met een hoofdberoep buiten de landbouw.
2. Sanering door middel van grond van emigrerende boeren.
3. Sanering door middel van nieuw aangewonnen gronden op het oude land of in de Zuiderzeepolders.
4. Sanering door het ontbreken van opvolgers op de te kleine bedrijven.

Het is uiteraard niet de taak van een onderzoeksinstituut een keuze uit deze mogelijkheden te doen. Wel dient er op te worden gewezen, dat de verwachtingen t.a.v. de mogelijkheden genoemd onder 1 niet te hoog gespannen dienen te zijn. In de eerste plaats ligt het land van deze grondgebruikers vaak in sterk versnipperde percelen, gelegen bij de dorpskernen. Bovendien heeft een gedeelte van de gebruikers deze grond beslist nodig voor het bestaan. Wat betreft

dit laatste is getracht bij de beroepsindeling van het eerste kleine-boerenonderzoek een indruk te krijgen van deze noodzakelijkheid. Ongeveer 1/3 deel van de niet-landbouwers bleek zijn grond om deze redenen niet te kunnen missen. De basis van onderzoek is te gering om een verantwoorde conclusie ten aanzien van alle zandgronden en rivierkleigebieden te trekken. De berekende oppervlakte voor deze gebieden kan globaal worden geschat op maximaal 20.000 en 4.000 ha.

HOOFDSTUK V

HET VRAAGSTUK DER BOERENZOONS

In de voorgaande hoofdstukken is bij herhaling de te geringe afvloeiing van boerenzoons op de zandgronden, de verborgen werkloosheid op kleine bedrijven en de splitsing van bedrijven ter sprake gekomen. Deze verschijnselen zijn een gevolg van het feit, dat men op de zand- en rivierkleigronden vaak meer dan één zoon op het bedrijf houdt. Het gevolg is, dat slechts een deel van de boerenzoons, die in de landbouw werken en nog geen eigen bedrijf hebben, in de toekomst een eigen bedrijf zal kunnen krijgen. Het andere deel zal dus een bestaan moeten zoeken buiten de landbouw of zich tevreden moeten stellen met een ondergeschikte positie in de landbouw.

In dit hoofdstuk zal worden getracht een afgerond beeld te krijgen van het hiervoor geschetste probleem der boerenzoons. Dit is te meer van belang, daar men kan stellen, dat een oplossing van het boerenzoonsvraagstuk een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van een eventuele bedrijfsgrootte-sanering is.

Voor een kwantitatief inzicht in het boerenzoonsvraagstuk is uitgegaan van hetgeen uit onderzoekingen en statistieken reeds bekend is. elaa's zijn er geen volledige en recente gegevens voorhanden. De laatste Volks- en Beroepstelling, waarbij het aantal op het ouderlijk boerenbedrijf meewerkende zoons is geregistreerd, dateert van 1947. Uit de latere landbouw-arbeidskrachtentellingen is het niet mogelijk een bij benadering betrouwbare schatting te maken van het aantal meewerkende zoons. Zeker krijgt men uit beide genoemde tellingen geen beeld van alle boerenzoons, die in de landbouw werken en nog geen eigen bedrijf hebben.

Uit de beide onderzoekingen van het L.E.I. naar het kleine-boerenvraagstuk (1948 en 1952) kan men wel een nauwkeurige indruk krijgen van de situatie der boerenzoons op de zandgronden. Met hetgeen deze beide onderzoekingen hebben geleerd, is nu getracht een verfijning te geven van de cijfers van de Volks- en Beroepstelling van 1947.

§ 1. De afvloeiing uit de landbouw

Volgens het eerste kleine-boerenonderzoek is 62% van de boerenzoons werkzaam in de landbouw, oft: 38% van de boerenzoons heeft een bestaan buiten de landbouw gevonden (zie staat V-1). Dit cijfer is een gemiddelde van drie groepen, waarin men de zoons kan verdelen, nl. zoons van zuivere boeren (groep A), van boeren met een nevenberoep (groep B) en van niet-boeren met cultuurgrond (groep C). Het is gebleken, dat de afvloeiing van boerenzoons uit de landbouw het geringst is in de groep der zuivere boeren, nl. 29%.

Er zijn ook aanzienlijke verschillen, wanneer men de zoons rangschikt naar de grootte van het ouderlijk bedrijf (zie staat V-1). Is de afvloeiing in de categorie 1-5 ha (zuivere boeren) 44%, in de categorie 20 ha is deze slechts 17%, terwijl het kindertal in de laatste groep groter is dan de eerste.

Ook regionaal zijn er nogal enige verschillen te bespeuren (zie staat V-2). De afvloeiing varieert van 16% in Rolde tot 38% in Haaksbergen (zuivere boeren). Het valt in het oog, dat de beide industriegemeenten, Haaksbergen en Lichtenvoorde, voor de som van de groepen A, B en C de hoogste afvloeiingspercentages te zien geven. Op dit verschijnsel komen wij nog terug.

In het tweede kleine-boerenonderzoek is eveneens aandacht besteed aan de afvloeiing van de boerenzoons. Beperken wij ons tot de groep der zuivere boeren, dan blijkt, dat de afvloeiing van boerenzoons uit deze groep in de onderzochte gemeenten is toegenomen van 23% tot 30%. In de vijf bij dit tweede onderzoek betrokken gemeenten deed zich echter het merkwaardige verschijnsel voor, dat, hoewel de procentuele afvloeiing is toegenomen, het absolute aantal zoons in de landbouw vrijwel gelijk is gebleven. Stelt men zich op het standpunt, dat er te veel boerenzoons in de landbouw blijven, dan kan dus worden geconcludeerd, dat sinds 1948 (het eerste kleine-boerenonderzoek) wel een groter percentage boerenzoons uit de landbouw is gegaan, maar dat er geen verbetering is ingetreden in het vraagstuk der boerenzoons.

Over de weerstanden, welke er tegen de afvloeiing bestaan, is in de voorgaande hoofdstukken reeds het een en ander medegedeeld. Wij willen ons hier beperken tot het wijzen op de grote betekenis van de industrialisatie ten plattelande voor de afvloeiing uit de landbouw. Het behoeft geen betoog, dat het een en ander afhankelijk is van de conjunctuur, m.a.w. van de omvang der werkgelegenheid. Onder de boerenzoons wint langzaam maar zeker de gedachte veld, dat er buiten de landbouw mogelijkheden liggen, die zeer zeker het vergelijken met het beroep boer waard zijn. Dit geldt te meer, wanneer men er niet zeker van is, ooit een eigen bedrijf te zullen krijgen. De tendens van een toenemende industrialisatie op het platteland en het zich allengs wijzigende maatschappijbeeld van de agrarische bevolking, rechtvaardigt o.i. de conclusie, dat de afvloeiing in de toekomst zal toenemen.

§ 2. De zoons in de landbouw

De boerenzoons, voor zover in de landbouw werkzaam, kan men verdelen in drie groepen, t.w.:

- a. zoons, die meewerken op het ouderlijk bedrijf;
- b. zoons, die op een ander bedrijf in loondienst zijn (landarbeiders en inwonende boerenknechts);
- c. zoons, die reeds boer zijn.

Om een indruk te krijgen van de verhouding tussen de groepen a, b en c is in staat V-3 een overzicht gegeven van deze verhouding in de 11 gemeenten van het eerste kleine-boerenonderzoek. Men ziet duidelijk, dat de groep van thuis meewerkende zoons verreweg het grootst is.

Het zijn nu de meewerkende zoons en de zoons, die landarbeider zijn, die verder onze aandacht zullen vragen. Immers, de reeds zelfstandige zoons vormen geen probleem meer. In het kader van dit rapport dient men dan onder een boerenzoon te verstaan iemand, die met het doel om boer te worden in de landbouw werkt, maar dit doel nog niet heeft bereikt. Wil men nu berekenen, hoeveel van deze boerenzoons er zijn, dan dient op twee dingen te worden gelet.

In de eerste plaats stellen wij ons op het standpunt, dat niet alleen de thuis meewerkende zoons, maar ook de zoons, die inwonend

boerenknecht of landarbeider zijn, beschouwd moeten worden als mensen, die boer willen worden. Bij de berekening van het overschot (eventueel tekort) aan bedrijfsopvolgers dienen zij dus allen te worden meegeteld, ongeacht hun leeftijd (zie voor de leeftijd staat V-4).

In de tweede plaats moeten niet alleen de zoons van boeren (groepen A en B) worden meegeteld, maar ook de zoons, die op het landbouwbedrijf werken van een vader, die zijn hoofdberoep buiten de landbouw heeft (groep C). Immers ook zij moeten worden beschouwd als mensen, die met het doel boer te worden in de landbouw werken. Hun aantal is echter gering.

Wat wij dus allereerst weten moeten, is het aantal in de landbouw werkende boerenzoons zonder eigen bedrijf. De berekening van dit aantal verloopt als volgt.

Uit de Volks- en Berbeepstelling 1947 is bekend het aantal meewerkende zoons; deze aantallen zijn per gemeente en dus ook per landbouwgebied (indeling 1912) beschikbaar (zie kolom 1, staat V-5). Een vergelijking van deze aantallen met de resultaten van het eerste kleine-boerenonderzoek toont aan, dat de V- en B-telling 15% te hoog is. Vervolgens is uit het kleine-boerenonderzoek de verhouding bekend tussen het aantal meewerkende zoons en de zoons, die landarbeider zijn (zie staat V-6). Gaat men uit van het gemiddelde der 11 gemeenten, dan kan men dus het aantal zoons, dat landarbeider is, berekenen (zie staat V-5). De som van het aantal meewerkende zoons en de zoons, die landarbeider zijn, geeft het totaal aantal boerenzoons, zonder eigen bedrijf (kolom 4 in staat V-5); voor zand- en rivierkleigronden bedraagt dit ruim 80.000.

Vraagt men nu, op welk tijdstip deze aantallen betrekking hebben, dan moet het antwoord zijn, dat aantallen uit 1947 gecorrigeerd zijn met gegevens uit 1948. Een resultaat van het tweede kleine-boerenonderzoek was echter, dat het aantal in de landbouw werkende boerenzoons vrijwel gelijk gebleven is. Men kan dus met evenveel recht zeggen, dat het berekende aantal boerenzoons ook juist is voor 1952.

§ 3. Het overschot (eventueel tekort) aan boerenzoons

Uit tal van onderzoekingen van het L.E.I. op de zandgronden is gebleken, dat de huidige boeren gemiddeld op 32-jarige leeftijd boer zijn geworden, terwijl men op gemiddeld het 67e jaar het bedrijf verlaat. Het behoeft weinig betoog, dat met name de eerste leeftijd mede het gevolg is van het gebrek aan expansiemogelijkheden enerzijds en het te veel aan liefhebbers voor een eigen bedrijf anderzijds.

Men zou op grond van bovenstaande feitelijke gegevens omtrent opvolging en abdicatie kunnen berekenen, hoeveel boerenzoons thans overtoollig zijn. Deze methode is echter weinig bevredigend. Immers, laat men de boerenzoons in zijn berekening op 32 jaar boer worden, dan geeft het berekende overschot aan zoons geen juist beeld van de nood der toestand. Moet men niet een veel jongere leeftijd, waarop men bedrijfshoofd wordt, als normaal aannemen?

Wij zullen de vraag naar de juiste leeftijd, waarop men boer moet worden, in het midden laten; maar uitgaan van vier mogelijkheden: 25 jaar, 27 jaar, 29 jaar en 31 jaar. In elk van de vier gevallen zullen wij de abdicatie-leeftijd op 67 jaar stellen.

Ter illustratie, hoe de berekening verloopt, zullen wij hier het geval van de norm van 25 jaar nader uitwerken.

De huidige boeren zijn gemiddeld 35 jaar boer (67-32 jaar). Wanneer men nu de huidige boerenzoons van 15 jaar en ouder op 25 jaar boer laat worden (dus binnen 10 jaar moet deze groep zoons of boer of afgevoerd zijn), dan bestaan over 10 jaar de boeren voor een deel (nl. $10/35$) uit boeren, die 42 jaar boer zijn (67-25 jaar) en voor de rest uit boeren, die 35 jaar boer zijn. Gemiddeld zijn zij dan 37 jaar boer. Voor de komende 10 jaar is men dus gemiddeld 36 jaar boer (nl. thans 35 jaar en over 10 jaar 37 jaar). Laat men in de komende 10 jaar de boerenzoons op 25 jaar boer worden, dan komt elk jaar $1/36$ van het aantal bedrijven vrij of $10/36$ in 10 jaar. Dit laatste is gelijk aan 27,8% van het aantal bedrijven (zie staat V-7a, kolom VI). In kolom V van staat V-7a is vermeld het aantal boerenzoons per 100 bedrijven. Het verschil tussen kolom V en kolom VI geeft het overschot aan boerenzoons per 100 bedrijven weer. Deze overschotten staan in kolom VII in absolute aantallen. Uitgaande van de norm van 25 jaar is dus ruim de helft van de boerenzoons overtollig.

Op dezelfde wijze kan men ook de andere normen toepassen (27 jaar, 29 jaar en 31 jaar). De resultaten hiervan staan vermeld in de staten V-7 b, c en d. In de staten V-7c en d ziet men in kolom VII in een aantal gebieden negatieve overschotten, dus tekorten aan boerenzoons. Het behoeft geen betoog, dat gezien het grote aantal kleine bedrijven, dat geen bestaan biedt, een tekort aan opvolgers alleen maar toe te juichen is. In het geval van de norm "op 31 jaar boer", zien wij een overschot van bijna 20% van de huidige boerenzoons. Dus ook al zou men heel laat boer worden, zoals onder de druk der omstandigheden thans in feite gebeurt, dan nog zijn er te veel liefhebbers voor een eigen bedrijf.

Beziet men de berekende overschotten aan boerenzoons per landbouwgebied, dan blijkt, dat er aanzienlijke verschillen bestaan. Zonder nader op al deze verschillen in te gaan (de staat 7a - 7d spreekt voor zichzelf), kan worden geconcludeerd, dat het zuidelijk Zandgebied zich kenmerkt door een groot overschot aan boerenzoons.

Tot nu toe zijn de aantallen boerenzoons betrokken op bedrijven gelijk aan of groter dan 1 ha 1). In het kader van bedrijfsgrootte-sanering zou men zich echter kunnen afvragen of deze methode wel juist is. Immers, wanneer men in zijn berekening ook de kleine bedrijfjes een opvolger laat krijgen, dan verandert de gemiddelde bedrijfsgrootte niet. Men kan dus wel berekenen hoe groot het overschot aan boerenzoons is, maar daarmee is het euvel van het grote, veelal te grote aantal kleine bedrijven nog niet opgelost.

De gemiddelde bedrijfsgrootte op de zandgronden is thans ruim 8 ha, terwijl deze op de zeekleigronden 15 ha bedraagt. De vraag, hoe groot het overschot aan boerenzoons is, wanneer men op de zandgronden de gemiddelde bedrijfsgrootte verhoogt, is moeilijk te beantwoorden, omdat men dan in zijn berekening een beslissing moet nemen omtrent de minimum bedrijfsgrootte. In de staten V-7a t/m d is uitgegaan van een situatie, waarin alle landbouw- en veeteelt-bedrijven kleiner dan 5 ha verdwijnen en de cultuurgrond van deze bedrijven wordt gebruikt om de bedrijven van 5 ha en groter te vergroten. De gemiddelde bedrijfsgrootte wordt dan 13 ha.

1) Hoofdberoep landbouw en veeteelt 1 ha en tuinbouwbedrijven 0,01 ha.

Het is duidelijk, dat bij een dergelijke berekening het overschot aan boerenzoons aanzienlijk groter wordt. Dit geldt met name voor gebieden met een groot aantal kleine bedrijven (zie voor de overschottenkolom staat V-7a t/m d).

§ 4. De boerenzoons van 0 - 14 jaar

Het zou ons te ver voeren, op deze plaats uitgebreid in te gaan op de berekening van het aantal 0-14-jarige boerenzoons. Opgemerkt zij alleen, dat getracht is met behulp van ter beschikking staande gegevens een zo juist mogelijk schatting te maken van dit aantal (zie voor de aantallen kolom III in staten V-7a t/m d).

Evenals bij de boerenzoons, die in de landbouw werken en geen eigen bedrijf hebben, kan men ook voor de zoons van 0-14 jaar verschillende berekeningen opzetten, telkens gebaseerd op een andere leeftijd, waarop men bedrijfshoofd zal worden. Het doel van die berekeningen is dan om na te gaan, hoe groot de afvloeiing van deze zoons uit de landbouw moet zijn, zal voorkomen worden, dat er in de toekomst weer sprake is van een overschot aan bedrijfsopvolgers. In kolom VIII en IX van staten V-7a t/m d staat deze gewenste afvloeiing vermeld, resp. in absolute aantallen en in procenten per jaar.

Afhankelijk van de leeftijd, waarop men de boerenzoons boer laat worden (25, 27, 29 of 31 jaar), moet voor de zandgronden als geheel elk jaar resp. 59%, 58%, 57% of 56% van de aankomende boerenzoons afvloeien uit de landbouw. Neemt men in ogenschouw, dat thans in feite op de zandgronden van de 15-19-jarige boerenzoons slechts 25% buiten de landbouw werkt, dan ziet men, dat de afvloeiing direct na de lagere school nog aanzienlijk zal moeten toenemen. Dit klemmt te meer, indien men bedenkt, dat vele boerenzoons op oudere leeftijd besluiten buiten de landbouw te gaan werken en dan veelal terecht komen in beroepen, waarvoor zij niet geschoold zijn. In het tweede kleine-boerenonderzoek werd dan ook aangetoond, dat het veelvuldig voorkomende verschijnsel van een onjuiste beroepskeuze der boerenzoons leidt tot een aanzienlijke daling op de beroeps-ladder.

Regionaal gezien vertonen de gewenste afvloeiingspercentages van de aankomende boerenzoons aanzienlijke verschillen. Ook hier valt het Zuiden van ons land weer op door hoge percentages: in het zuidelijk zandgebied moet 68% van de aankomende zoons afvloeien, terwijl dit in het Noordelijk zandgebied voor 45% het geval is (norm = 25 jaar boer).

Evenals in de vorige paragraaf, doet zich ook hier de vraag voor, of men de gewenste afvloeiing van aankomende boerenzoons niet moet baseren op een (denkbeeldig) gesaneerde toestand. Hoe deze sanering zal verlopen valt thans moeilijk te zeggen, zeker is in ieder geval, dat men streeft naar een vermindering van het aantal kleine bedrijven. Ter illustratie is de gewenste afvloeiing eveneens berekend op basis van de bedrijven gelijk aan en groter dan 5 ha. De gewenste afvloeiing varieert dan van 73-71% (zie staten V-7a t/m d). Blijven er thans reeds meer zoons in de landbouw dan nodig is voor het in stand houden van het huidige aantal bedrijven, de afvloeiing zal dus nog groter moeten worden indien men gaat saneren.

HOOFDSTUK VI

DE INVLOED VAN EEN BEDRIJFSGROOTTE-SANERING OP DE RENTABILITEIT VAN KAPITAAL EN ARBEID EN OP DE ARBEIDS-VOORZIENING

§ 1. De rentabiliteit van kapitaal en arbeid

Het nagaan van de invloed van een bedrijfsgrootte-sanering op de rentabiliteit van de landbouw op de zand- en rivierkleigronden komt neer op het opstellen van een berekening van het nationaal-economisch rendement van dit project. Uit de praktijk is gebleken, dat dergelijke berekeningen allerm minst eenvoudig zijn. Tal van factoren spelen bij deze berekeningen een rol, waarbij er een aantal zijn, welke niet of zeer moeilijk in geld waardeerbaar zijn. De voor het onderzoek beschikbare tijd en de gecompliceerdheid van deze materie zijn oorzaak, dat wij ons in dit rapport moeten beperken tot een aantal - vooral kwalitatieve - opmerkingen over dit onderwerp. Voor een volledige en verantwoorde analyse van dit vraagstuk zou een apart onderzoek noodzakelijk zijn.

Basis van elke nationaal-economische rendementsberekening is de opstelling van cijferreeksen over de nationaal-economische kosten en baten. Voor het onderhavige project lijkt het - gezien het feit, dat een eventuele sanering in elk gebied weer andere technische en financiële aspecten zal vertonen - wenselijk, de rendementsberekeningen in eerste instantie per gebied op te stellen. Daarbij zal men er wat de kostenzijde betreft rekening mee moeten houden, dat de sanering van de bedrijfsgrootte in vele gebieden gepaard zal gaan met het uitvoeren van werken op het gebied van verkaveling, ontsluiting, waterbeheersing, aansluiting op openbare nutsvoorziening, krotopruiming, e.d. Wat de opbrengstenzijde betreft zal men inzicht moeten hebben in de netto-meeropbrengsten in de verschillende landbouwgebieden, hetgeen betekent, dat men over rentabiliteitscijfers van landbouwbedrijven moet kunnen beschikken, zowel in de toestand voor het ingrijpen, als in de toestand daarna.

Door het ontbreken van voldoende cijfers - zowel wat kosten, als opbrengsten betreft - kunnen voornoemde berekeningen op korte termijn niet worden uitgevoerd. Een indruk over de betekenis van een eventuele bedrijfsgrootte-sanering voor de nationale economie kan derhalve niet door deze cijferreeksen worden verkregen. Een kwantitatieve indruk van de betekenis van een eventuele bedrijfsgrootte-sanering geven echter de volgende cijfers.

Eén van de belangrijkste motieven voor een eventuele bedrijfsgrootte-sanering is de geringe arbeidsproduktiviteit op de kleine bedrijven. Tabel 1 geeft een indruk over de te verwachten stijging van de arbeidsproduktiviteit bij toeneming van de bedrijfsgrootte.

Tabel 1

STIJGING VAN DE ARBEIDSPRODUKTIVITEIT¹⁾

Grootte- klassen in ha	Arbeidseffect	Stijging van het arbeidseffect bij vergroting tot:	
1-3 ha	1678	6 ha : 40%	12 ha : 80%
3-5 ha	2094	6 ha : 12%	12 ha : 40%
5-7 ha	2356	-	12 ha : 22%
10-12 ha	2984	-	-

1) Cijfers ontleend aan het tweede kleine-boerenonderzoek.

De verhoging van de efficiëntie van de factor arbeid in de landbouw op het zand en de rivierklei kan men ook van een andere zijde benaderen. Uit de L.E.I.-onderzoekingen is gebleken, dat op de bedrijven van 10 ha 1 volwaardige arbeidskracht per 5 ha werkt; op de bedrijven beneden 10 ha is dit 1 per $3\frac{1}{2}$ ha. Zou men alle bedrijven op de zandgronden optrekken tot 10 ha, dan zou dit betekenen, dat van het huidige aantal volwaardige arbeidskrachten op de bedrijven kleiner dan 10 ha (+ 115.000) er 25-30% kan worden gemist. Op de rivierkleigronden (\pm 25.000 v.a.k.) bedraagt dit cijfer ruim 30%.

Een ander cijfer, dat in dit verband van belang moet worden genoemd, is de overbruggingstoelag, welke sinds kort aan de kleine bedrijven op de zandgronden wordt uitgekeerd i.v.m. de relatief hoge produktiekosten van de melk. Zoals bekend kan worden verondersteld, bestaat er een aanzienlijke spreiding in de kostprijs van de melk in de verschillende landbouwgebieden van ons land. Op de zandgronden ligt de kostprijs belangrijk hoger dan elders. Deze kostprijsverschillen kunnen in hoofdzaak worden toegeschreven aan het verschil in bedrijfs grootte en cultuurtechnische omstandigheden. Indien de thans uitgekeerde toeslag van + 45 miljoen per jaar ook in de toekomst zou moeten worden uitgekeerd, betekent dit, dat een zeer groot deel van de kosten van een eventuele bedrijfs-grootte-sanering uit deze gelden zou kunnen worden bestreden. Gekapitaliseerd tegen een rentevoet van 4% per jaar levert deze 45 miljoen immers een kapitaal op van 1,1 miljard gulden.

§ 2. De arbeidsvoorziening

Zoals bekend kan worden verondersteld, behoort het overgrote deel van de landbouwbedrijven op de zandgronden tot het type van de gezinsbedrijven. De boer en diens gezinsleden doen het werk. Een indruk van de betekenis van de verschillende categorieën arbeidskrachten geeft tabel 2.

Tabel 2.

PROCENTUEEL AANDEEL IN DE TOTALE WERKZAAMHEDEN¹⁾

Grootte- klassen in ha	Bedrijfs- hoofden en echt- genoten	Inwonende kinderen	Inwonende familie- leden	Totaal gezins- arbeid	Inwonend personeel	Uitwonende arbeiders	Totaal vreemde arbeid	% bedrij- ven met vreemde arbeids- krachten
1 - 5	76	17	5	98	1	1	2	6
5 - 10	63	26	6	95	4	2	5	12
10 - 15	48	34	7	89	8	4	11	23
15 - 20	40	37	8	85	9	6	15	30
20 - 30	34	33	8	75	12	13	26	49
> 30	26	36	3	64	10	26	36	56
Totaal	53	30	6	90	6	5	11	18

1) Bron: Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden, L.E.I.-publikatie 1951.

Duidelijk blijkt, dat op de bedrijven beneden 10 ha de betekenis van arbeidskrachten in loondienst zeer gering is, gemiddeld nemen zij 5% of minder van de totale werkzaamheden voor hun rekening.

Op de bedrijven groter dan 10 ha - en in het bijzonder op die boven 20 ha. - is de betekenis van de arbeidskrachten in loondienst groter. Dat zelfs echter op de grootste bedrijven (30 ha en groter) nog 46% van het totale aantal het zonder vreemde arbeidskrachten stelt, moet zeer opmerkelijk worden genoemd en accentueert de grote betekenis van de gezinsarbeid. Behalve de meewerkende zoons - op de grotere bedrijven werken in een aantal gevallen twee of meer zoons mee - zijn vaak ook de boerin en eventuele dochters (melken) bij het werk ingeschakeld.

Vraagt men zich af, welke invloed een bedrijfs-grootte-sanering zal hebben op de vraag naar arbeidskrachten dan kan men veilig stellen, dat bij sanering tot 6 ha deze van zeer weinig belang zal zijn. Op de bedrijven tot 6 ha kan het werk vrijwel geheel door het bedrijfshoofd worden gedaan. Wel zal het aanbod van losse arbeidskrachten hierdoor enigszins krappere worden. Op de te kleine bedrijven werken de boeren immers in een aantal gevallen op grotere bedrijven om hun arbeidskracht zoveel mogelijk rendabel te maken. Dit werken op grotere bedrijven geschiedt in velerlei vorm. Soms is er van een min of meer vast dienstverband sprake; de kleine boer werkt dan één of enkele dagen per week op een groot bedrijf. In andere gevallen beperkt dit uitwerken-gaan zich tot de periode van de topdrukke in de landbouw of tot incidentele gevallen, wanneer de vaste bezetting op de grotere bedrijven te kort schiet om bepaalde werkzaamheden gedaan te krijgen. In het algemeen zal deze verkrapping van het arbeidsaanbod voor de grotere bedrijven op de zand- en rivierkleigronden, indien men de nog aanwezige mogelijkheden tot rationalisatie en mechanisatie in ogenschouw neemt, echter geen moeilijkheden opleveren.

Bij sanering van de bedrijfs-grootte tot 12 ha kan de invloed op de arbeidsvoorziening wel degelijk van betekenis worden. In bepaalde fasen van de gezinscyclus zijn er geen meewerkende gezinsleden (zoons) ter beschikking, reden waarom vreemde arbeidskrachten moeten worden aangetrokken. Indien 12 ha op de zand- en rivierkleigronden de minimum-bedrijfs-grootte zou worden, zou hierdoor de vraag naar vreemde arbeidskrachten ongetwijfeld toenemen. Het is met enige nauwkeurigheid niet te berekenen, hoe groot deze toeneming van de vraag zal zijn, daar er nog belangrijke mogelijkheden voor mechanisering en rationalisering aanwezig zijn.

Of tegenover een eventueel grotere vraag naar arbeidskrachten een voldoende aanbod zal staan kan op dit moment, nu de resultaten naar het onderzoek van landarbeiders op het zand en de rivierklei nog niet bekend zijn, moeilijk in zijn volledigheid worden beantwoord. Wel is uit dit onderzoek reeds gebleken, dat een belangrijk deel van de huidige vaste landarbeiders en de inwonende boerenknechts uit de boerenstand afkomstig zijn. Ten dele blijven zij hun verdere leven werknemer in de landbouw, ten dele worden zij zelfstandig boer op het (schoon-) ouderlijk bedrijf en ten dele kiezen zij op latere leeftijd een niet-agrarisch beroep. De uit de boerenstand afkomstige landarbeiders en boerenknechts zijn voor een deel dus slechts tijdelijk in loondienst in de landbouw. Indien nu de afvloeiing van boeren-zoons zal toenemen, hetgeen in hoofdstuk V als een onmisbare voorwaarde voor het slagen van een bedrijfs-grootte-sanering is gesteld,

zal het aanbod van uit de boerenstand afkomstige arbeiders, hetzij tijdelijke, hetzij permanente, belangrijk dalen. Daarbij komt dan nog de vraag, of het aanbod van landarbeiders, niet afkomstig uit de boerenstand, maar uit het landarbeidersmilieu of uit niet-agrarische kringen, zich in de toekomst op hetzelfde peil zal handhaven. Hierover kan echter nog niets met enige zekerheid worden gezegd.

Samenvattend menen wij uit de thans aanwezige, nog schaarse gegevens te mogen concluderen, dat indien de afvloeiing van boerenzoons op gang komt, de vraag naar arbeidskrachten voor het landbouwbedrijf op het zand en de rivierklei om tweeërlei reden zal toenemen. In de eerste plaats, doordat vele boerenzoons dan ook niet meer tijdelijk als werknemer in de landbouw gaan werken. In de tweede plaats, doordat de plaatsen zullen moeten worden opgevuld van "tweede" en "derde" zoons. Hiertegenover staat, dat door verdere mechanisering en rationalisering een daling van de vraag kan worden verwacht.

Beziet men in dit algemene beeld de bedrijfs-grootte-sanering, dan kan men zeggen, dat sanering tot een grootte van 6 ha weinig of geen moeilijkheden zal geven. Een eventuele sanering tot 12 ha zal de tendens van een grotere vraag naar arbeidskrachten in loondienst echter versterken.

VOLWAARDIGHEIDSPERCENTAGES VOOR DE
BEREKENING VAN HET ARBEIDSAANBOD OP BASIS VAN
DE ARBEIDSKRACHTENTELLING 1950 VAN HET C.B.S.

Grootte- klassen in ha	Mannen		Vrouwen	Tijdelijk personeel
	Vast gezins- personeel	Overige vaste arbeidskr.	vast	
1-3	65	60	40	0,018 x aantal werkweken
3-5	70	65	40	
5-7	80	70	40	
7-10	85	72½	40	
10-15	85	75	40	
15-20	87½	85	40	
>20	87½	90	40	

HET AANTAL STANDAARDUREN NAAR GROOTTEKLASSEN

Grootteklasse	Arbeidsbehoefte in standaard- uren per ha	Arbeidsbehoefte (in standaarduren) in % van het totaal voor:				
		Bouw- land	Gras- land	Tuin- land	Rund- vee	Overige veestapel
<u>Landbouwgrond</u>						
1 - 2 ha	771	22,4	7,8	20,2	28,5	21,1
2 - 3 ha	711	22,2	9,3	15,5	32,8	20,2
3 - 4 ha	668	23,7	10,3	10,6	35,3	20,1
4 - 5 ha	641	26,0	10,4	7,7	36,0	19,9
5 - 6 ha	615	28,0	10,6	5,2	36,4	19,8
6 - 7 ha	589	29,6	10,9	4,1	36,6	18,8
7 - 8 ha	573	30,8	11,0	3,9	36,6	17,7
8 - 9 ha	554	31,4	11,4	3,5	37,1	16,6
9 - 10 ha	545	32,0	11,6	3,2	37,2	16,0
10 - 20 ha	503	33,4	13,3	2,7	37,3	13,3
20 - 30 ha	464	36,0	15,4	2,9	36,1	9,6
≥ 30 ha	424	46,0	15,3	3,8	28,4	6,5
Totaal	538	31,8	12,3	5,0	35,7	15,2
<u>Rivierkleigronden</u>						
1 - 2 ha	845	19,3	4,4	36,1	24,5	15,7
2 - 3 ha	740	19,5	6,0	29,3	29,5	15,7
3 - 4 ha	673	20,5	7,1	24,8	32,0	15,6
4 - 5 ha	626	22,9	7,7	21,8	32,3	15,3
5 - 6 ha	600	24,3	8,0	20,1	32,7	14,9
6 - 7 ha	589	24,6	8,1	20,0	32,9	14,4
7 - 8 ha	562	26,4	8,6	17,9	33,5	13,6
8 - 9 ha	542	25,7	9,0	18,8	33,2	13,3
9 - 10 ha	540	26,7	9,1	17,1	33,3	13,8
10 - 20 ha	509	26,1	10,0	20,6	32,0	11,3
20 - 30 ha	470	27,0	11,4	21,7	31,3	8,6
≥ 30 ha	430	33,1	11,2	24,8	24,5	6,4
Totaal	536	25,9	9,2	22,6	30,6	11,7

HET AANTAL STANDAARDUREN IN DE VERSCHILLENDE
LANDBOUWGEBIEDEN

Gebied	Arbeids- behoefte in standaard- uren per ha	Arbeidsbehoefte (standaarduren) in % van het totaal voor:				
		Bouw- land	Gras- land	Tuin- land	Rund- vee	Overige veestapel
Gr. Zdl. Westerkwartier	556	16,9	18,9	1,4	51,0	11,8
Gr. Goorecht	521	12,1	19,7	5,5	55,1	7,6
Gr. Westerwolde	534	76,3	4,2	0,2	12,5	6,8
Fr. De Wouden	495	8,9	25,7	0,8	56,0	8,6
Dr. Zandgebied	493	42,5	13,6	0,7	32,4	10,8
Dr. Nrdl. Randgemeenten	512	19,5	18,5	2,1	48,9	11,0
Dr. Zdl. Randgemeenten	528	25,8	16,3	0,7	41,7	15,5
Ov. Zand- en Veengebied	537	40,4	12,0	0,9	33,1	13,6
Ov. Zandgebied	516	24,9	16,2	0,4	41,2	17,3
Gld. Veluwezoom	454	39,5	12,8	4,9	31,5	11,3
Gld. Nederveluwe	673	17,1	10,9	0,7	43,1	28,2
Gld. Overveluwe	591	17,2	13,1	0,8	50,2	18,7
Gld. Oostelijke Veluwe	562	25,4	12,1	2,0	41,0	19,5
Gld. Graafschap Zutphen	547	29,6	11,6	0,6	36,7	21,5
Gld. Rijk van Nijmegen	549	37,9	8,9	11,5	25,4	16,3
Utr. Zandgebied	598	15,6	14,9	4,6	43,7	21,2
Nh. Gooidland	484	14,5	19,7	9,4	49,2	7,2
Nbr. Land van Cuijk	536	41,6	7,9	5,9	26,5	18,1
Nbr. Westelijke Zandgronden	592	42,5	6,2	17,0	27,0	7,3
Nbr. Meijerij	517	36,2	9,3	5,7	34,3	14,5
Nbr. Zdl. en Ostl. Zand- gronden	532	38,8	7,8	9,6	30,3	13,5
Lm. Noord-Limburg	594	44,0	4,5	17,7	16,9	16,9
Totaal Zandgronden	538	31,8	12,3	5,0	35,7	15,2
Ov. IJsselstreek	543	20,9	13,9	10,8	41,1	13,3
Gld. IJsselstreek	500	25,3	11,0	8,1	36,7	18,9
Gld. De Liemers	553	25,6	9,0	18,6	29,7	17,1
Gld. Betuwe	639	17,3	6,8	46,0	21,2	8,7
Gld. Tielerwaard	489	22,9	10,2	28,0	29,7	9,2
Gld. Bommelerwaard	571	27,2	8,6	32,6	23,2	8,4
Gld. Land v. Maas en Waal	500	21,9	10,4	26,9	27,6	13,2
Utr. Kleigeb. v.d. Kromme Rijn	590	11,7	11,7	32,6	35,6	8,4
Nbr. Land v. Heusden en Altena	525	30,4	9,3	20,9	32,1	7,3
Lm. Zuid-Limburg	507	39,1	7,4	7,8	33,2	12,5
Tot. Rivierkleigronden	536	25,9	9,2	22,6	30,6	11,7

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN PER GROEP VAN LANDBOUWGEBIEDEN VAN 1910 TOT 1950

Gebied		Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar										Indexcijfer van het aantal bedrijven (1910 = 100)										Totale oppervlakte cult.gr.		Opp.cult.gr. boven 1 ha		Gem.bedr. grootte v. bedrijven bov. 1 ha																			
		1-2					2-3					3-5					5-10					10-20					20-30					>30					totaal		Indexcijfer		ha		Indexcijfer		
		1-2	2-3	3-5	5-10	10-20	20-30	>30	totaal	1-2	2-3	3-5	5-10	10-20	20-30	>30	totaal	ha	Indexcijfer	ha	Indexcijfer	ha	Indexcijfer	ha	Indexcijfer		ha	Indexcijfer	ha	Indexcijfer	ha	Indexcijfer													
Zeekleef 1)	1910	21,1	12,0	11,8	44,9	13,7	12,7	8,4	20,3	100	100	100	100	100	100	100	100	401535	100	475950	100	401535	100	475950	100	401535	100	475950	100	401535	100	15,77													
	1921	20,8	12,3	13,6	46,7	15,2	13,4	7,9	16,8	100	109,5	113,4	128,0	117,1	103,7	92,6	111,0	480632	99,8	472686	99,8	480632	99,8	472686	99,8	480632	99,8	472686	99,8	480632	99,3	14,11													
	1930	20,0	12,5	13,6	46,1	15,8	14,1	8,2	15,8	100	109,1	119,3	132,4	127,8	111,6	90,5	115,0	487793	101,3	479585	101,3	487793	101,3	479585	101,3	487793	101,3	479585	102,8	487793	102,5	13,81													
	1947	19,9	12,2	13,2	45,3	16,1	15,3	8,5	14,8	100	112,1	120,3	133,0	139,4	119,5	86,8	118,8	494958	102,8	487665	102,8	494958	102,8	487665	102,8	494958	102,8	487665	102,5	487665	102,5	13,60													
	1950	19,3	11,8	13,1	44,2	16,8	15,6	8,7	14,7	100	103,4	111,3	126,1	138,5	117,4	82,4	113,3	471840	98,0	465225	98,0	471840	98,0	465225	98,0	471840	98,0	465225	97,7	465225	97,7	13,60													
Rivierkleef	1910	30,0	16,9	16,9	62,9	17,0	10,6	4,1	5,4	100	100	100	100	100	100	100	100	192125	100	188204	100	192125	100	188204	100	192125	100	188204	100	192125	100	7,61													
	1921	26,2	15,3	18,4	59,9	19,8	11,7	3,9	4,7	100	87,0	95,8	108,4	110,8	95,4	86,3	99,7	191279	99,6	184107	99,6	191279	99,6	184107	99,6	191279	99,6	184107	97,8	7,47															
	1930	23,5	14,7	18,8	57,0	21,5	13,0	4,4	4,1	100	79,7	93,5	113,1	124,8	107,5	76,4	101,6	195992	102,0	188052	102,0	195992	102,0	188052	102,0	195992	102,0	188052	100,5	7,53															
	1947	20,8	13,6	18,1	52,5	23,8	15,3	4,9	3,5	100	72,6	89,3	112,4	146,6	123,6	67,9	104,8	208642	109,1	207503	109,1	208642	109,1	207503	109,1	208642	109,1	207503	107,6	7,82															
	1950	19,6	12,6	18,0	50,2	26,0	15,6	4,8	3,4	100	67,3	81,7	109,8	158,2	119,2	65,3	103,2	208103	108,3	202084	108,3	208103	108,3	202084	108,3	208103	108,3	202084	107,4	7,92															
Weidestrekten	1910	13,0	8,7	11,6	33,3	17,6	23,3	15,5	10,3	100	100	100	100	100	100	100	100	453893	100	451225	100	453893	100	451225	100	453893	100	451225	100	451225	100	13,21													
	1921	12,9	8,6	12,3	33,8	20,0	24,5	13,9	7,8	100	106,2	105,7	114,2	112,9	95,9	81,8	107,3	450848	99,3	446888	99,3	450848	99,3	446888	99,3	450848	99,3	446888	99,0	12,20															
	1930	13,1	8,0	11,8	32,9	20,4	26,1	13,4	7,2	100	111,9	104,0	114,1	125,6	96,7	78,0	112,1	465127	102,5	461072	102,5	465127	102,5	461072	102,5	465127	102,5	461072	102,2	12,04															
	1947	14,2	7,8	11,4	33,4	19,7	27,0	13,2	6,7	100	128,6	106,7	116,3	136,9	100,4	77,4	118,3	485709	107,0	481065	107,0	485709	107,0	481065	107,0	485709	107,0	481065	106,6	11,92															
	1950	13,2	7,5	11,7	32,4	22,2	28,4	14,6	5,4	100	118,1	100,0	117,0	146,2	86,9	61,7	116,3	459289	101,2	454999	101,2	459289	101,2	454999	101,2	459289	101,2	454999	100,8	11,46															
Zandgronden	1910	23,8	15,5	18,7	58,0	23,5	13,3	3,3	1,9	100	100	100	100	100	100	100	100	673274	100	662942	100	673274	100	662942	100	673274	100	662942	100	673274	100	6,36													
	1921	20,6	14,1	20,1	54,8	26,3	14,1	3,1	1,7	100	91,3	95,9	113,5	111,6	99	93,5	105,4	739758	109,9	719093	109,9	739758	109,9	719093	109,9	739758	109,9	719093	108,5	6,54															
	1930	17,5	12,5	18,6	48,6	28,8	17,2	3,8	1,6	100	83,1	91,8	113,2	146,3	127,3	95,0	113,3	855791	127,1	836538	127,1	855791	127,1	836538	127,1	855791	127,1	836538	126,2	7,08															
	1947	15,4	10,6	16,7	42,7	30,3	20,7	4,6	1,7	100	76,6	81,0	106,4	183,5	164,0	109,2	118,5	1008032	149,7	986570	149,7	1008032	149,7	986570	149,7	986570	148,8	7,98																	
	1950	14,3	9,9	16,8	41,0	32,8	20,2	4,5	1,5	100	70,6	75,4	106,3	178,1	156,0	93,8	117,8	995895	147,9	978456	147,9	995895	147,9	978456	147,9	978456	147,9	978456	147,6	7,97															
Veenkoloniën	1910	20,1	11,4	12,7	44,2	18,5	21,0	11,3	5,0	100	100	100	100	100	100	100	100	71461	100	70421	100	71461	100	70421	100	71461	100	70421	100	71461	100	9,89													
	1921	17,7	10,1	11,8	39,6	20,2	22,8	11,9	5,5	100	87,9	88,2	93,3	110,1	105,1	108,9	100,2	77467	108,4	75600	108,4	77467	108,4	75600	108,4	77467	108,4	75600	107,4	10,59															
	1930	16,4	8,4	11,2	36,0	18,7	24,9	13,9	6,5	100	81,2	73,5	87,9	119,1	122,0	128,5	99,7	84609	118,4	82443	118,4	84609	118,4	82443	118,4	84609	118,4	82443	117,1	11,61															
	1947	13,7	7,0	8,8	29,5	16,8	29,6	16,4	7,7	100	67,7	60,9	69,1	141,3	143,8	151,7	99,5	95692	133,9	94260	133,9	95692	133,9	94260	133,9	95692	133,9	94260	133,9	95692	133,9	13,30													
	1950	12,7	6,2	8,6	27,5	19,9	31,8	14,6	6,2	100	61,6	52,5	65,8	148,6	125,2	120,9	97,4	90158	126,2	89015	126,2	90158	126,2	89015	126,2	90158	126,2	89015	126,4	12,83															
Tuinbouwgebieden	1910	26,6	18,2	18,7	63,5	14,7	12,0	6,7	3,1	100	100	100	100	100	100	100	100	61986	100	60970	100	61986	100	60970	100	61986	100	60970	100	61986	100	7,00													
	1921	31,4	19,7	17,3	68,4	14,3	10,3	4,9	2,1	100	133,3	122,3	104,5	96,9	81,8	77,3	113,0	61265	98,8	59810	98,8	61265	98,8	59810	98,8	61265	98,8	59810	98,1	6,08															
	1930	34,6	19,3	17,6	71,4	13,5	9,4	3,9	1,7	100	161,0	130,9	116,2	97,1	71,9	69,5	123,8	61091	98,6	59470	98,6	61091	98,6	59470	98,6	61091	98,6	59470	97,5	5,51															
	1947	41,9	17,4	16,1	75,4	12,1	8,3	3,2	1,1	100	216,9	131,5	117,9	95,6	64,4	47,2	137,5	60817	98,1	57821	98,1	60817	98,1	57821	98,1	60817	98,1	57821	94,8	4,83															
	1950	43,0	18,1	15,4	76,5	11,3	8,2	3,0	1,0	100	209,8	128,7	106,7	88,2	57,1	43,5	129,6	58422	91,0	53331	91,0	58422	91,0	53331	91,0	58422	91,0	53331	87,5	4,72															
Het Rijk 1)	1910	22,4	13,9	16,1	52,4	19,8	14,7	6,6	6,5	100	100	100	100	100	100	100	100	1934274	100	1909712	100	1934274	100	1909712	100	1934274	100	1909712	100	1934274	100	9,13													
	1921	20,3	13,2	17,3	50,8	22,0	15,6	6,1	5,5	100	96,4	100,3	113,5	118,1	98,0	89,5	106,0	2001249	103,5	1958184	103,5	2001249	103,5	1958184	103,5	2001249	103,5	1958184	102,5	8,83															
	1930	18,5	12,2	16,5	47,2	23,7	17,6	6,4	5,1	100	92,6	98,3	114,8	133,9	108,4	87,4	111,9	2150403	111,2	2108160	111,2	2150403	111,2	2108160	111,2	2108160	111,2	2108160	110,4	9,00															
	1947	17,7	10,9	15,2	43,8	24,5	20,0	6,9	4,8	100	92,4	91,9	110,7	144,7	122,8	86,7	117,0	2354850	121,7	2309884	121,7	2354850	121,7	2309884	121,7	2309884	121,7	2309884	120,9	9,43															
	1950	16,7	10,3	15,3	42,3	26,7	20,2	6,4	4,4	100	85,7	85,5	109,0	154,9	113,4	77,6	115,0	2281707	118,0	2243110	118,0	2281707	118,0	2243110	118,0	2281707	118,0	2243110	117,5	9,33															

1) Voor 1947 en 1950 exclusief Noord-Oostpolder en Wieringermeerpolder.

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN PER GROEP VAN LANDBOUWGEBIEDEN VAN 1910 TOT 1950

Gebied	Jaar	Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha.)										Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven van het Rijk									
		1-2	2-3	3-5	5-10	10-20	20-30	>30	totaal	1-2	2-3	3-5	5-10	10-20	20-30	>30	totaal				
Zeeklei 1)	1910	6374	3628	3561	13563	4147	3822	2539	6116	30187	13,6	12,5	10,6	12,4	10,0	12,4	18,4	45,2	14,4		
	1921	6978	4115	4559	15652	5079	4475	2634	5663	33503	15,4	14,1	11,9	13,9	10,5	12,9	19,6	46,7	15,1		
	1930	6954	4329	4714	15997	5481	4883	2834	5534	34729	16,0	15,1	12,2	14,5	9,8	11,8	19,0	46,9	14,8		
	1947	7146	4363	4736	16245	5781	5499	3033	5311	35869	16,5	16,3	12,7	15,1	9,6	11,2	18,0	45,1	14,6		
	1950	6592	4038	4489	15119	5745	5320	2981	5042	34207	16,4	16,2	12,2	14,9	8,9	11,0	19,2	47,9	14,2		
Rivierklei	1910	7426	3949	4178	15553	4204	2613	1020	1335	24725	15,8	13,6	12,4	14,2	10,1	8,4	7,4	9,8	11,8		
	1921	6464	3785	4530	14779	4859	2895	973	1152	24658	14,3	13,0	11,8	13,1	9,9	8,3	7,2	9,6	11,1		
	1930	5918	3691	4724	14333	5412	3260	1097	1020	25122	13,6	12,9	12,2	12,9	9,7	7,9	7,4	8,6	10,7		
	1947	5388	3528	4694	13610	6162	3961	1261	907	25901	12,4	13,2	12,6	12,7	10,3	8,1	7,5	7,7	10,6		
	1950	4995	3226	4586	12807	6650	3981	1216	872	25526	12,4	13,0	12,5	12,6	10,4	8,2	7,8	8,3	10,6		
Weidestroken	1910	4442	2971	3961	11374	6016	7951	5296	3503	34140	9,5	10,2	11,8	10,4	14,5	25,8	38,6	25,8	16,3		
	1921	4718	3141	4522	12381	7330	8974	5077	2867	36629	10,4	10,8	11,8	10,9	14,9	26,3	37,7	23,6	16,5		
	1930	4971	3091	4519	12581	7829	9983	5119	2755	38267	11,5	10,8	11,7	11,3	14,1	24,2	34,4	23,2	16,4		
	1947	5714	3169	4607	13490	7969	10883	5317	2713	40372	13,2	11,9	12,4	12,6	13,3	22,2	31,5	23,1	16,5		
	1950	5246	2970	4634	12850	8797	11291	4601	2163	39702	13,1	11,9	12,6	12,6	13,7	23,3	29,5	20,6	16,5		
Zandgronden	1910	24855	16126	19458	60439	24476	13908	3484	1977	104284	53,0	55,4	57,7	55,1	59,2	45,2	25,4	14,6	49,9		
	1921	22682	15453	22091	60236	28829	15520	3447	1848	109880	50,3	52,9	57,8	53,7	58,9	44,9	25,6	15,2	49,6		
	1930	20645	14806	22023	57474	33993	20349	4435	1894	118145	47,6	51,9	56,9	52,4	61,4	49,3	29,8	15,9	50,5		
	1947	19039	13065	20698	52801	37411	25527	5715	2158	123612	44,1	48,9	55,4	49,2	62,4	52,2	33,9	18,4	50,5		
	1950	17557	12153	20681	50391	40343	24776	5435	1894	122839	43,8	48,9	56,3	49,5	62,8	51,1	34,8	18,0	51,1		
Veenkoloniën	1910	1434	814	906	3154	1317	1485	808	358	7122	3,1	2,8	2,7	2,9	3,1	4,8	5,9	2,6	3,4		
	1921	1260	718	845	2823	1439	1635	849	390	7136	2,8	2,5	2,2	2,5	2,9	4,7	6,3	3,2	3,2		
	1930	1164	598	796	2558	1325	1769	986	460	7098	2,7	2,1	2,1	2,3	2,4	4,3	6,6	3,9	3,0		
	1947	971	496	626	2093	1190	2099	1162	543	7087	2,2	1,9	1,7	2,0	2,0	4,3	6,9	4,6	2,9		
	1950	883	427	596	1906	1382	2206	1012	433	6939	2,2	1,7	1,6	1,9	2,2	4,5	6,5	4,1	2,9		
Tuinbouwgebieden	1910	2315	1589	1633	5537	1279	1042	587	269	8714	5,0	5,5	4,8	5,0	3,1	3,4	4,3	2,0	4,2		
	1921	3086	1943	1707	6736	1409	1010	480	208	9843	6,8	6,7	4,5	5,9	2,9	2,9	3,6	1,7	4,5		
	1930	3726	2080	1897	7703	1460	1012	422	187	10784	8,6	7,3	4,9	6,9	2,6	2,5	2,8	1,6	4,6		
	1947	5022	2089	1925	9036	1445	996	378	127	11982	11,6	7,8	5,2	8,4	2,4	2,0	2,2	1,1	4,9		
	1950	4857	2045	1743	8645	1278	919	335	117	11294	12,1	8,2	4,8	8,5	2,0	1,9	2,2	1,1	4,7		
Het Rijk 1)	1910	46846	29077	33697	109620	41439	30821	13734	13558	209172	100	100	100	100	100	100	100	100	100		
	1921	45188	29165	38254	112607	48945	34509	13460	12128	221649	100	100	100	100	100	100	100	100	100		
	1930	43378	28595	38673	110646	53000	41256	14893	11850	234145	100	100	100	100	100	100	100	100	100		
	1947	43279	26710	37286	107275	59958	48965	16866	11759	244823	100	100	100	100	100	100	100	100	100		
	1950	40130	24859	36729	101718	64954	48493	15580	10521	240597	100	100	100	100	100	100	100	100	100		

1) Voor 1947 en 1950 exclusief Noord-Oostpolder en Wieringermeerpolder.

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUGGEBIED
OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN 1910 TOT 1950

Staat III-2b

(alle beroepen)

Prov.	Landbouw- gebied		Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)						Index (1910=100)	Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar					Gemidd. bedrijfs-grootte van bedr. > 1 ha	
			1-3	3-5	5-10	10-20	>20	totaal		1-3	3-5	5-10	10-20	>20		totaal
Ov.	Overijssels- zand- en veen- gebied	1910	1726	838	901	519	202	4186	100	41,3	20,0	21,5	12,4	4,8	100	6,23
		1921	1593	950	1119	506	237	4405	105	36,2	21,5	25,4	11,5	5,4	100	6,39
		1930	1583	1058	1462	659	283	5045	121	31,4	21,0	29,0	31,0	5,6	100	6,80
		1947	1431	1108	1634	940	403	5516	132	25,9	20,1	29,6	17,0	7,4	100	7,93
		1950	1349	1105	1732	932	362	5480	131	24,6	20,2	31,6	17,0	6,6	100	7,85
		1910	3975	2677	2808	1592	507	11559	100	34,4	23,2	24,3	13,8	4,3	100	6,19
Ov.	Overijssels zandgebied	1921	3702	2943	3402	1774	438	12264	106	30,3	24,0	27,6	14,5	3,6	100	6,16
		1930	3241	2627	4295	2378	633	13174	114	24,6	19,9	32,7	18,1	4,7	100	7,10
		1947	3452	2448	4645	3082	769	14396	125	24,0	17,0	32,2	21,4	5,4	100	7,75
		1950	3286	2381	4917	3015	732	14331	124	22,9	16,6	34,3	21,1	5,1	100	7,76
		1910	446	139	158	104	73	920	100	48,5	15,1	17,2	11,3	7,9	100	7,82
		1921	268	113	143	107	56	687	75	39,0	16,4	20,8	15,6	8,2	100	8,69
Gld.	Veluwezoom	1930	302	119	176	119	82	798	87	37,8	14,9	22,1	14,9	10,3	100	8,56
		1947	254	96	192	139	91	772	84	32,9	12,4	24,9	18,0	11,8	100	9,62
		1950	225	101	191	131	97	745	81	30,2	13,6	25,6	17,6	13,0	100	10,25
		1910	943	422	435	323	162	2285	100	41,3	18,5	19,0	14,1	7,1	100	6,76
		1921	1065	534	567	343	161	2670	117	40,0	20,0	21,2	12,8	6,0	100	6,34
		1930	1112	696	779	391	165	3143	138	35,4	22,1	24,8	12,4	5,3	100	6,34
Gld.	Overveluwe	1947	1328	757	933	449	139	3606	158	36,8	21,0	25,9	12,5	3,8	100	6,11
		1950	1277	811	1008	440	131	3667	160	34,8	22,1	27,5	12,0	3,6	100	6,07
		1910	1745	629	549	352	121	3396	100	51,3	18,5	16,2	10,4	3,6	100	5,12
		1921	1641	795	702	352	107	3597	106	45,6	22,1	19,5	9,8	3,0	100	5,08
		1930	1704	747	884	459	86	3880	114	43,8	19,3	22,8	11,8	2,3	100	5,29
		1947	1730	892	1052	478	102	4254	125	40,6	21,0	24,8	11,2	2,4	100	5,53
Gld.	Oostelijke Veluwe	1950	1540	1052	1203	484	84	4363	128	35,3	24,1	27,6	11,1	1,9	100	5,56
		1910	1726	673	573	242	109	3326	100	51,9	20,2	17,2	7,3	3,4	100	5,12
		1921	1702	779	741	232	96	3520	106	48,4	22,1	20,2	6,6	2,7	100	4,91
		1930	1795	916	799	279	85	3874	117	46,3	23,6	20,6	7,2	2,3	100	4,83
		1947	1607	882	1003	308	94	3894	117	41,2	22,7	25,8	7,9	2,4	100	5,35
		1950	1484	910	1120	292	85	3891	117	38,1	23,4	28,8	7,5	2,2	100	5,39
Gld.	Graafschap Zutphen	1910	4240	2616	2571	1584	536	11547	100	36,7	22,7	22,3	13,7	4,6	100	6,18
		1921	3897	2841	3370	1802	451	12361	107	31,6	23,0	21,3	14,6	3,5	100	6,22
		1930	3512	2680	4156	2246	504	13098	113	26,8	20,5	31,7	17,1	3,9	100	6,72
		1947	3402	2509	4411	2613	600	13535	117	25,1	18,6	32,6	19,3	4,4	100	7,31
		1950	3260	2457	4580	2565	592	13454	117	24,2	18,3	34,0	19,1	4,4	100	7,37

Bron: C.B.S.-Land; en Tuinbouwinventarisaties

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKlassen, PER LANDBOUWGEBIED
OP DE ZAND- EN RIVIERKLEI-GRONDEN VAN 1910 TOT 1950
(alle beroepen)

Staat III-2a

Gr.	Landbouwgebied	Jaar	Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)						Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar					Gemidd. bedr.-grootte van bedr. > 1 ha		
			1-3	3-5	5-10	10-20	>20	totaal	index (1910=100)	1-3	3-5	5-10	10-20		>20	totaal
Gr.	Zuidelijk Westerkwartier.	1910	947	364	337	250	232	2130	100	44,5	17,1	15,8	11,7	10,9	100	7,65
		1921	939	473	466	338	220	2436	114	38,6	19,4	19,1	13,9	9,0	100	7,27
		1930	967	462	583	399	193	2604	122	37,1	17,8	22,4	15,3	7,4	100	7,11
		1947	892	468	572	462	201	2595	122	34,4	18,0	22,0	17,8	7,8	100	7,51
		1950	846	533	632	425	161	2597	122	32,6	20,5	24,3	16,4	6,2	100	7,07
Gr.	Goorecht	1910	175	83	84	53	61	456	100	38,4	18,2	18,4	11,6	13,4	100	7,95
		1921	114	101	96	55	41	408	90	27,9	24,7	24,0	13,4	10,0	100	7,56
		1930	88	64	108	73	51	384	84	22,9	16,7	28,1	19,0	13,3	100	8,94
		1947	89	52	108	107	39	395	87	22,5	13,2	27,3	27,1	9,9	100	9,13
		1950	74	64	125	96	32	391	86	18,9	16,4	32,0	24,5	8,2	100	8,84
Gr.	Westervolde	1910	508	264	306	307	181	1566	100	32,4	18,9	19,5	19,6	11,8	100	8,76
		1921	599	282	476	351	195	1903	122	31,5	14,8	25,0	18,5	10,2	100	8,22
		1930	474	225	348	436	251	1734	111	27,3	13,0	20,1	25,1	14,5	100	10,14
		1947	460	159	346	563	340	1868	119	24,6	8,5	18,5	30,2	18,2	100	12,06
		1950	414	169	412	586	278	1859	119	22,3	9,1	22,2	31,5	14,9	100	11,46
Fr.	De Rouden	1910	4148	1486	1410	1071	1076	9171	100	45,2	16,0	15,4	11,7	11,7	100	7,68
		1921	4081	1778	1928	1434	1049	10270	112	39,7	17,3	18,8	14,0	10,2	100	7,59
		1930	3662	2013	2361	1729	1137	10902	119	33,6	18,5	21,6	15,9	10,4	100	7,98
		1947	2784	1858	2583	2183	1453	10861	118	25,7	17,0	23,8	20,1	13,4	100	9,57
		1950	2495	1978	2853	2096	1353	10775	117	23,2	18,3	26,5	19,4	12,6	100	9,37
Dr.	Drents zandgebied	1910	1720	808	1113	968	352	4861	100	34,7	16,3	22,5	19,5	7,0	100	7,62
		1921	1759	1029	1503	1114	344	5749	116	30,6	17,9	26,1	19,4	6,0	100	7,55
		1930	1767	1124	1792	1481	458	6622	134	26,7	17,0	27,1	22,4	6,8	100	8,05
		1947	1342	974	1918	2236	832	7302	147	18,4	13,3	26,3	30,6	11,4	100	10,35
		1950	1200	910	2024	2287	807	7228	146	16,6	12,6	28,0	31,6	11,2	100	10,49
Dr.	Noordelijke randgemeenten	1910	445	184	153	130	61	973	100	45,7	18,9	15,7	13,4	6,3	100	6,22
		1921	442	207	246	151	64	1110	114	39,8	18,6	2,2	13,6	5,8	100	6,24
		1930	428	240	329	171	57	1225	126	34,9	19,6	26,9	13,9	4,7	100	6,25
		1947	368	274	337	220	72	1271	131	29,0	21,5	26,5	17,3	5,7	100	7,17
		1950	303	253	385	220	68	1229	126	24,7	20,6	31,3	17,9	5,5	100	7,39
Dr.	Zuidelijke randgemeenten	1910	1418	708	979	685	256	4046	100	35,1	17,5	24,2	16,9	6,3	100	6,95
		1921	1300	811	1121	770	181	4183	103	31,1	19,4	26,8	18,4	4,3	100	6,79
		1930	1413	933	1312	891	226	4775	118	23,6	19,5	27,5	18,7	4,7	100	6,83
		1947	1240	886	1401	1176	288	5001	124	24,8	17,9	28,0	23,5	5,8	100	7,88
		1950	1145	853	1554	1116	264	4932	122	23,2	17,3	31,5	22,6	5,4	100	7,88

Bron: C.B.S.- Land- en tuinbouwinventaris.

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED
OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN 1910-1950
(Alle beroepen)

Staat III-2^d

Prov.	Landbouw- gebied	Jaar	Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)						totaal indexc. (1910=100)	Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar					Gemiddelde bedrijfs- grootte van bedrijven > 1 ha	
			Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)							Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar						
			1-3	3-5	5-10	10-20	>20	totaal		1-3	3-5	5-10	10-20	>20		totaal
Lm	Noord- Limburg	1910	6082	2285	2279	955	309	11910	100	51,1	19,2	19,1	8,0	2,6	100	4,96
		1921	5226	2624	2714	1202	391	12157	102	43,0	21,6	22,3	9,9	3,2	100	5,73
		1930	4521	2544	3295	1644	532	12536	105	36,1	20,3	26,3	13,1	4,2	100	6,37
		1947	3626	2084	3653	2225	637	12225	103	29,7	17,0	29,9	18,2	5,2	100	7,51
		1950	3306	2044	3835	2191	600	11976	101	27,6	17,1	32,0	18,3	5,0	100	7,57
Totaal Zandgronden		1910	40981	19458	24476	13908	5461	104284	100	39,3	18,7	23,4	13,4	5,2	100	6,46
		1921	38145	22091	28829	15520	5295	109880	105	34,7	20,1	26,3	14,1	4,8	100	6,54
		1930	35451	22023	33993	20349	6329	118145	113	30,0	18,6	28,8	17,2	5,4	100	7,08
		1947	32103	20698	37411	25527	7873	123612	119	26,0	16,7	30,3	20,6	6,4	100	7,98
		1950	29710	20681	40343	24776	7329	122839	118	24,2	16,8	32,8	20,2	6,0	100	7,97
Ov.	IJsselstreek	1910	246	131	150	173	131	831	100	29,6	15,7	18,1	20,8	15,8	100	10,00
		1921	210	140	183	180	131	844	102	24,9	16,6	21,7	21,3	15,5	100	10,20
		1930	190	145	224	214	122	895	108	21,2	16,2	25,0	23,9	13,7	100	9,90
		1947	202	145	228	242	117	934	112	21,6	15,5	24,4	25,9	12,6	100	9,86
		1950	192	140	256	238	112	938	113	20,5	14,9	27,3	25,3	12,0	100	9,82
Gld	IJsselstreek	1910	1397	575	503	318	313	3106	100	45,0	18,5	16,2	10,2	10,1	100	7,90
		1921	1221	619	626	386	311	3163	102	38,6	19,6	19,8	12,2	9,8	100	7,67
		1930	1192	670	730	474	304	3370	108	35,3	19,9	21,7	14,1	9,0	100	7,64
		1947	1063	627	831	542	309	3372	109	31,5	18,6	24,6	16,1	9,2	100	8,16
		1950	998	618	884	549	297	3346	108	29,8	18,5	26,4	16,4	8,9	100	8,20
Gld	De lijmern	1910	701	230	161	96	137	1325	100	52,9	17,4	12,2	7,2	10,3	100	7,96
		1921	640	248	226	119	141	1374	104	46,6	18,0	16,4	8,7	10,3	100	7,88
		1930	658	257	242	148	137	1442	109	45,6	17,8	16,8	10,3	9,5	100	7,58
		1947	624	284	249	188	120	1465	111	42,6	19,4	17,0	12,8	8,2	100	7,36
		1950	624	285	288	188	116	1501	113	41,6	19,0	19,2	12,5	7,7	100	7,33
Gld	De Betuwe	1910	1150	337	348	216	410	2461	100	46,7	13,7	14,1	8,8	16,7	100	10,90
		1921	1140	440	469	300	379	2728	111	41,8	16,1	17,2	11,0	13,9	100	9,75
		1930	1250	531	558	351	358	3048	124	41,0	17,4	18,3	11,5	11,8	100	8,62
		1947	1446	689	715	396	347	3593	146	40,2	19,2	19,9	11,0	9,7	100	7,79
		1950	1439	698	740	430	333	3640	148	39,5	19,2	20,3	11,8	9,2	100	7,69
Gld	Tielervwaard	1910	1107	369	462	343	291	2572	100	43,1	14,3	18,0	13,3	11,3	100	8,67
		1921	956	472	598	379	241	2646	103	36,2	17,8	22,6	14,3	9,1	100	8,02
		1930	892	474	616	398	236	2616	102	34,1	18,1	23,6	15,2	9,0	100	8,05
		1947	900	508	736	494	280	2918	113	30,8	17,4	25,2	16,9	9,7	100	8,53
		1950	805	527	736	507	278	2853	111	28,2	18,5	25,8	17,8	9,7	100	8,64

L.E.I. 1721

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED
OP DE ZAND- EN RIVIERKLEI(GRONDEN VAN 1910 TOT 1950
(alle beroepen)

Staat III-2c

Gld.	Landbouwgebied	Jaar	Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)						Index (1910=100)	Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar					Gemidd. bedr.-grootte van bedr. > 1 ha	
			Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)					totaal		1-3	3-5	5-10	10-20	> 20		
			1-3	3-5	5-10	10-20	> 20									
Gld.	Rijk van Nijmegen	1910	1029	323	285	166	82	1885	100	54,6	17,1	15,1	8,8	4,4	100	5,24
		1921	896	327	309	163	74	1769	94	50,6	18,5	17,5	9,2	4,2	100	5,31
		1930	802	399	347	186	63	1797	95	44,6	22,2	19,3	10,4	3,5	100	5,34
		1947	691	385	400	198	70	1744	93	39,6	22,1	22,9	11,4	4,0	100	5,97
		1950	619	354	471	192	71	1707	91	36,3	20,7	27,6	11,2	4,2	100	6,20
Utr.	Utrechts zandgebied	1910	780	299	417	364	339	2199	100	35,5	13,6	19,0	16,6	15,3	100	9,61
		1921	719	359	469	442	292	2281	104	31,5	15,7	20,6	19,4	12,8	100	8,88
		1930	763	429	571	525	266	2554	116	29,9	16,8	22,3	20,6	10,4	100	8,41
		1947	772	429	709	595	270	2775	126	27,8	15,5	25,5	21,4	9,8	100	8,81
		1950	716	450	772	564	243	2745	125	26,1	16,4	28,1	20,5	8,9	100	8,61
N.H.	Goetland	1910	192	103	87	45	16	443	100	43,3	23,3	19,6	10,2	3,6	100	5,43
		1921	178	66	77	28	18	367	83	48,5	18,0	21,0	7,6	4,9	100	5,14
		1930	89	58	98	47	20	312	70	28,5	18,6	31,4	15,1	6,4	100	7,47
		1947	120	70	86	50	19	345	78	34,8	20,3	24,9	14,4	5,6	100	9,95
		1950	122	65	94	44	22	347	78	35,2	18,7	27,1	12,7	6,3	100	9,78
Nbr.	Land van Cuijk	1910	1052	484	635	434	115	2720	100	38,7	17,8	23,3	16,0	4,2	100	6,59
		1921	840	533	743	615	124	2855	105	29,4	18,7	26,0	21,5	4,4	100	7,53
		1930	641	533	891	755	134	2954	109	21,7	18,0	30,2	25,6	4,5	100	8,22
		1947	539	468	997	862	159	3025	111	17,8	15,5	33,0	28,5	5,2	100	8,62
		1950	506	461	1123	817	145	3052	112	16,6	15,1	36,8	26,8	4,7	100	8,48
Nbr.	Westelijke zandgronden	1910	1324	594	743	729	367	3757	100	35,2	15,8	19,8	19,4	9,8	100	8,55
		1921	1289	710	823	772	358	3952	105	32,6	18,0	20,8	19,5	9,1	100	8,23
		1930	1179	593	948	812	393	3925	104	30,0	15,1	24,2	20,7	10,0	100	8,68
		1947	909	472	864	868	396	3509	93	25,9	13,5	24,6	24,7	11,3	100	9,57
		1950	823	503	897	832	375	3430	91	24,0	14,7	26,1	24,3	10,9	100	9,58
Nbr.	Meijerij	1910	2680	1295	2594	1016	99	7654	100	34,7	16,9	33,8	13,2	1,4	100	5,69
		1921	2406	1452	2684	904	116	7562	99	31,8	19,2	35,6	12,0	1,4	100	5,73
		1930	2258	1438	2906	1319	169	8090	106	27,9	17,8	35,9	16,4	2,0	100	6,35
		1947	1925	1345	3216	1621	198	8305	109	23,2	16,2	38,7	19,5	2,4	100	7,14
		1950	1739	1298	3573	1459	171	8240	108	21,1	15,7	43,4	17,7	2,1	100	7,14
Nbr.	Zuidelijke en Oostelijke zandgronden	1910	3697	2204	5069	2019	205	13194	100	28,1	16,7	38,4	15,3	1,5	100	6,17
		1921	3484	2384	5158	2065	282	13373	101	26,1	17,8	38,6	15,4	2,1	100	6,61
		1930	3150	2125	5553	3350	541	14719	112	21,4	14,4	37,7	22,8	3,7	100	7,59
		1947	3142	2072	6351	4152	701	16418	124	19,1	12,7	38,7	25,3	4,2	100	8,27
		1950	2981	1929	6842	3992	656	16400	124	18,2	11,8	41,7	24,3	4,0	100	8,30

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED

Staat III-3a

OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN 1910 TOT 1950

(hoofdberoep landbouwer)

Prov.	Landbouw- gebied	Jaar	Aantal bedrijven										Aantal bedrijven in indexcijfers						Gemidd. grootte der bedrijven ≥ 1 ha
			in de grootteklasse van:										1921=100						
			1-3 5-10 10-20 ≥20 tot. ha ha ha ha ha aant.										1-3 5-10 10-20 ≥20 ha ha ha ha ha ha						
			1-3	3-5	5-10	10-20	≥20	tot.	1-3	3-5	5-10	10-20	≥20	total					
Gr.	Zuidelijk Westerkwartier	1910 1921 1930 1947 1950	274 329 262 621 591	428 603 602 1063 1106	294 433 546 557 626	238 329 395 461 423	227 216 192 199 161	1187 1581 1735 2280 2316	100 100 96 227 216	100 100 103 134 157	100 141 141 248 258	100 147 186 189 213	100 138 166 194 178	100 95 85 88 71	100 133 146 192 195	4,57 9,93 9,56 8,23 7,70			
Gr.	Goorecht	1910 1921 1930 1947 1950	49 79 26 55 47	97 128 75 97 107	68 89 92 104 120	51 53 69 105 95	60 40 51 39 32	276 310 287 345 354	100 100 53 112 96	100 100 62 53 76	100 132 77 100 110	100 131 135 153 176	100 104 135 206 186	100 67 85 65 53	100 112 104 125 128	5,36 9,03 10,85 9,99 9,12			
Gr.	Westerwolde	1910 1921 1930 1947 1950	66 121 168 162	237 229 248 300 300	271 451 339 336 406	294 344 432 557 583	181 192 249 337 277	983 1216 1268 1530 1566	100 100 183 255 245	100 100 78 81 85	100 97 105 127 127	100 166 125 124 150	100 117 147 189 198	100 106 138 186 153	100 124 129 156 159	4,98 11,53 12,81 13,76 13,18			
Fr.	De Wouden	1910 1921 1930 1947 1950	1438 1682 1946 1778	2467 2801 3316 3668 3621	1270 1795 2234 2514 2764	1031 1395 1679 2139 2060	1067 1041 1328 1440 1326	5835 7032 8357 9761 9771	100 100 117 135 124	100 100 120 126 135	100 114 134 149 147	100 141 176 198 218	100 135 163 207 200	100 98 124 135 124	100 121 143 167 167	3,36 10,06 9,66 10,33 9,94			
Dr.	Drents Zandgebied	1910 1921 1930 1947 1950	461 571 775 678	676 1137 1351 855 814	1007 1421 1710 1883 2002	943 1088 1466 2222 2280	344 329 445 824 797	3212 3975 4972 6559 6571	100 100 124 124 147	100 100 115 126 120	100 124 147 178 163	100 141 170 187 199	100 115 155 236 242	100 96 129 240 232	100 124 155 204 205	5,16 9,54 9,69 11,05 11,13			
Dr.	De Noordelijke randgemeenten	1910 1921 1930 1947 1950	89 85 223 207	280 225 226 469 437	138 226 296 326 375	125 143 163 216 220	60 62 54 71 67	603 656 739 1082 1099	100 100 96 251 233	100 100 104 181 169	100 80 81 167 156	100 164 214 236 272	100 114 130 173 176	100 103 90 118 112	100 109 123 179 199	4,09 8,75 8,51 7,98 7,27			
Dr.	Zuidelijke randgemeenten	1910 1921 1930 1947 1950	646 596 778 745	1059 1357 1369 1608 1541	920 1080 1263 1379 1539	663 764 881 1167 1112	254 176 224 285 260	2896 3377 3737 4439 4452	100 100 92 120 115	100 100 109 117 112	100 128 129 152 146	100 117 137 150 167	100 115 133 176 168	100 69 88 112 102	100 117 129 153 154	4,78 7,85 8,08 8,58 8,49			

Bron: C.B.S. - Land- en Tuinbouwinventarisaties.

L.E.I. 1721

**HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED
OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN 1910 - 1950**
(Alle beroepen)

Staat III-2^e

Prov.	Landbouw- gebied	Jaar	Absoluut aantal bedrijven per grootteklasse (in ha)						indexo. (1910=100)	Aantal bedrijven in % van het totaal aantal bedrijven per jaar					Gemidd. bedrijfs- grootte van bedr. > 1 ha	
			1-3	3-5	5-10	10-20	>20	totaal		1-3	3-5	5-10	10-20	>20		totaal
Gld	Bommelerwaard	1910	662	267	258	147	89	1432	100	46,5	18,8	18,1	10,3	6,3	100	6,34
		1921	582	256	284	160	60	1342	94	43,4	19,1	21,1	11,9	4,5	100	5,82
		1930	581	256	309	165	64	1375	97	42,2	18,6	22,5	12,0	4,7	100	5,88
		1947	656	336	438	205	68	1703	120	38,5	19,7	25,7	12,1	4,0	100	6,09
		1950	556	308	492	232	55	1643	115	33,8	18,7	30,0	14,1	3,4	100	6,43
Gld	Land van Maas en Waal	1910	802	308	337	220	163	1830	100	43,8	16,9	18,4	12,0	8,9	100	7,70
		1921	645	352	408	269	152	1826	100	35,3	19,3	22,4	14,7	8,3	100	7,85
		1930	745	404	433	306	165	2053	112	36,3	19,7	21,1	14,9	8,0	100	7,89
		1947	791	440	520	324	159	2234	122	35,4	19,7	23,3	14,5	7,1	100	7,29
		1950	717	469	553	312	158	2209	121	32,5	21,2	25,0	14,1	7,2	100	7,40
Utr.	Kleigebied van de Kromme Rijn	1910	160	59	69	87	261	636	100	25,2	9,3	10,8	13,7	41,0	100	19,36
		1921	137	76	81	129	255	678	107	20,2	11,1	12,0	19,0	37,6	100	17,77
		1930	161	70	128	149	273	781	123	20,6	9,0	16,4	19,1	34,9	100	16,28
		1947	202	92	158	202	279	933	147	21,6	9,9	16,9	21,7	29,9	100	14,02
		1950	202	113	168	231	255	969	152	20,8	11,7	17,3	23,8	26,4	100	13,24
Nbr.	Land van Heusden en Altena	1910	700	288	265	212	122	1587	100	44,1	18,1	16,8	13,3	7,7	100	6,93
		1921	594	338	332	214	116	1594	100	37,3	21,2	20,8	13,4	7,3	100	7,12
		1930	530	334	405	249	110	1628	103	32,6	20,5	24,8	15,3	6,8	100	7,59
		1947	465	330	367	260	142	1564	99	29,7	21,1	23,5	16,6	9,1	100	8,46
		1950	438	300	446	239	138	1561	98	28,1	19,2	28,6	15,3	8,8	100	8,52
Lmb.	Zuid-Limburg	1910	4450	1614	1651	801	438	8954	100	49,7	18,0	18,4	9,0	4,9	100	5,94
		1921	4124	1589	1652	759	339	8463	95	48,7	18,8	19,5	9,0	4,0	100	5,56
		1930	3410	1583	1767	806	348	7914	88	43,1	20,0	22,3	10,2	4,4	100	5,92
		1947	2567	1243	1920	1108	347	7185	80	35,7	17,3	26,7	15,4	4,9	100	6,84
		1950	2250	1128	2087	1055	346	6866	77	32,8	16,4	30,4	15,4	5,0	100	7,10
	Totaal Rivierkleigronden	1910	11375	4178	4204	2613	2355	24725	100	46,0	16,9	17,0	10,6	9,5	100	7,17
		1921	10249	4530	4859	2895	2125	24658	100	41,6	18,4	19,7	11,7	8,6	100	7,47
		1930	9609	4724	5412	3260	2117	25122	102	38,3	18,8	21,5	13,0	8,4	100	7,53
		1947	8916	4694	6162	3961	2168	25901	105	34,4	18,1	23,8	15,3	8,4	100	7,82
		1950	8221	4586	6650	3981	2088	25526	103	32,2	18,0	26,0	15,6	8,2	100	7,92

Bron: C.B.S. - Land- en Tuinbouwinventarisaties.

L.E.I.
1721

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN
1910 TOT 1950 (HOOFDBEROEP LANDBOUWER)

Gemidd.
grootte
der bedrij
ven > 1 ha

Prov.	Landbouwgebied	Jaar	Aantal bedrijven						Aantal bedrijven in indexcijfers						Gemidd. grootte der bedrij- ven > 1 ha	
			in de grootteklasse van:						1910 = 100							
			totaal						1921 = 100							
			1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20 ha	aantal	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>20ha	totaal		
Gld	Rijk van Nijmegen	1910 1921 1930 1947 1950	489 255 482 520 438	255 344 340 340 326	847 744 826 860 764	268 284 321 373 438	158 158 179 191 182	77 65 60 66 67	1350 1251 1386 1490 1451	100 100 99 106 90	100 106 120 139 163	100 100 113 121 115	100 84 78 86 87	100 93 103 110 107	3,52 6,32 6,15 6,40 6,66	
Utr.	Zandgebied	1910 1921 1930 1947 1950	345 387 490 415	284 340 373 385	637 629 727 863 800	362 415 512 674 741	345 415 509 581 544	329 280 255 258 230	1673 1739 2003 2376 2315	100 100 112 142 120	100 99 114 135 126	100 115 141 186 205	100 120 148 168 158	100 85 78 78 70	100 104 120 142 138	4,07 10,53 9,81 9,57 9,43
N-H	Goolland	1910 1921 1930 1947 1950	113 45 75 75	50 42 56 51	200 163 87 131 126	72 65 90 79 90	43 24 41 49 43	16 17 16 17 18	331 269 234 276 277	100 100 84 66 66	100 82 44 66 63	100 90 125 110 125	100 56 95 114 100	100 106 100 106 113	100 81 71 83 84	3,73 5,82 8,09 11,39 7,13
N.Br.	Land van Guijk	1910 1921 1930 1947 1950	565 406 424 350	481 477 441 444	1112 1046 883 865 794	606 713 858 980 1099	420 600 739 847 807	104 117 131 154 139	2242 2476 2611 2846 2939	100 100 72 75 62	100 94 79 78 71	100 118 142 162 181	100 143 176 202 192	100 112 126 148 134	100 110 116 127 131	4,31 8,01 8,88 8,90 8,55
N.Br.	Westelijke Zandgronden	1910 1921 1930 1947 1950	444 386 420 385	500 418 342 363	687 944 804 762 748	638 741 850 787 830	702 742 787 848 809	354 348 385 384 367	2381 2775 2826 2781 2754	100 100 87 95 87	100 137 117 111 109	100 116 133 123 130	100 106 112 121 115	100 98 109 108 104	100 117 119 117 116	4,96 10,46 10,92 11,16 11,10
N.Br.	Meijerij	1910 1921 1930 1947 1950	1497 1264 1364 1138	1307 1273 1233 1178	2757 2804 2537 2597 2316	2515 2604 2809 3138 3500	998 887 1292 1593 1444	88 102 150 189 158	6358 6397 6788 7517 7418	100 100 84 97 90	100 102 92 94 84	100 104 112 125 139	100 89 129 160 145	100 116 170 215 180	100 101 107 118 117	4,83 6,28 6,99 7,55 7,51
N.Br.	Zuidelijke en Oostelijke Zandgronden	1910 1921 1930 1947 1950	1989 1638 1782 1415	2136 1843 1734 1544	3925 4125 3481 2959	4953 5022 5395 6171 6647	1983 2021 3312 4108 3947	176 233 514 673 629	11037 11401 12702 14468 14182	100 100 82 90 71	100 105 89 90 72	100 101 109 125 134	100 102 167 207 199	100 132 292 382 357	100 103 115 131 128	5,19 6,99 8,29 8,92 9,07

Bron: C.B.S.- Land- en Tuinbouwinventarisaties

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN 1910 TOT 1950 (HOOFDBEROEP LANDBOUWER)

Staat III.

Prov.	Landbouw- gebied	Jaar	Aantal bedrijven										Aantal bedrijven in indexcijfers						Gemiddelde grootte de bedrijven in ha				
			in de grootteklasse van:										1921= 100										
			1-3 ha					5-10 ha					1-3 ha					5-10 ha					
			1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20 ha	totaal	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20 ha	totaal	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha		20 ha	totaal		
Ov.	Overijsels zand- en veengebied	1910 1921 1930 1947 1950	909 827 745 896 751	1736 1659 1414 1935 1762	849 1065 1414 1604 1702	495 485 644 924 922	192 228 273 396 357	2875 3514 3990 4859 4743	100 100 82 99 83	100 130 111 126 122	100 125 167 189 200	100 98 130 187 186	100 119 142 206 186	100 122 139 169 165	4,36 7,29 7,90 8,60 8,68								
Ov.	Overijsels zandgebied	1910 1921 1930 1947 1950	2592 2172 1396 1936 1566	4458 3568 4098 2162 2085	2646 3258 4102 4521 4782	1535 1718 2314 3045 2966	478 406 600 743 699	9117 9945 10584 12407 12098	100 100 71 98 79	100 102 84 83 80	100 123 155 171 181	100 112 151 198 193	100 85 126 155 146	100 109 116 136 133	4,31 6,90 8,05 8,52 8,65								
Gld	Veluwezoom	1910 1921 1930 1947 1950	144 78 126 161 113	339 222 197 231 181	122 102 140 168 163	74 79 101 133 125	53 47 63 83 84	558 450 501 615 553	100 100 87 112 78	100 100 65 58 53	100 84 115 138 134	100 107 136 180 169	100 89 119 157 158	100 81 90 110 99	3,52 10,49 10,18 10,86 11,98								
Gld	Nederveluwe	1910 1921 1930 1947 1950	553 473 727 1079 1019	918 1026 1350 1803 1808	409 540 747 917 1000	316 333 382 441 436	155 157 158 136 125	1798 2056 2637 3297 3367	100 100 131 195 184	100 112 132 196 167	100 132 183 224 244	100 105 121 140 138	100 101 102 88 81	100 114 147 183 187	3,91 7,52 6,96 6,43 6,33								
Gld	Overveluwe	1910 1921 1930 1947 1950	897 679 929 1444 1155	1466 1576 1541 2292 2147	515 669 831 1016 1172	345 339 441 469 473	115 102 79 91 79	2441 2686 2892 3868 3871	100 100 104 161 129	100 108 105 125 147	100 130 161 197 228	100 98 128 136 137	100 89 69 79 69	100 110 118 158 159	3,59 6,00 6,14 5,83 5,89								
Gld	Oostelijke Veluwe	1910 1921 1930 1947 1950	737 626 761 1160 936	1101 1363 1490 1988 1758	516 634 747 969 1075	218 212 257 295 273	86 75 65 80 73	1921 2284 2559 3332 3179	100 100 103 157 127	100 124 135 181 160	100 123 145 188 208	100 97 118 135 125	100 87 76 93 85	100 119 133 173 165	3,89 5,91 5,70 5,56 5,88								
Gld	Graafschap Zutphen	1910 1921 1930 1947 1950	1985 2360 1754 2296 1940	3676 4345 3980 4630 4171	2373 3198 3959 4316 4477	1521 1751 2203 2588 2535	513 429 488 588 579	8083 9723 10630 12122 11762	100 100 88 116 98	100 118 108 126 113	100 135 167 182 189	100 115 145 170 167	100 84 95 115 113	100 120 132 150 146	4,41 7,15 7,62 7,83 7,89								

Bron: C.B.S.- Land- en Tuinbouwinventarisaties

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN NAAR GROOTTEKLASSEN, PER LANDBOUWGEBIED OP DE ZAND- EN RIVIERKLEIGRONDEN VAN
1910 TOT 1950 (HOOFDBEROEP LANDBOUWER)

Staat III-3e

Prov.	Landbouw- gebied	Jaar	Aantal bedrijven						Aantal bedrijven in indexcijfers						Gemiddelde grootte der bedrijven ≥ 1 ha	
			totaal						1910=100							
			1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	≥ 20 ha	totaal	1-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	≥ 20 ha	totaal		
Gld	Bommelerwaard	1910	340	219	501	241	135	85	962	100	100	100	100	100	100	7,83
		1921	392	209	559	252	152	58	1021	100	100	100	100	100	100	6,80
		1930	426	298	601	265	147	58	1071	100	100	100	100	100	100	6,45
		1947	356	266	724	403	193	62	1382	100	100	100	100	100	100	6,67
		1950	348	274	571	274	215	46	1343	100	100	100	100	100	100	6,91
Gld	Land van Maas en Waal	1910	436	295	622	338	245	148	1345	100	100	100	100	100	100	9,43
		1921	597	389	731	374	280	147	1532	100	100	100	100	100	100	9,16
		1930	489	413	902	476	300	150	1912	100	100	100	100	100	100	8,68
		1947	489	413	902	506	285	147	1840	100	100	100	100	100	100	7,79
		1950	489	413	902	506	285	147	1840	100	100	100	100	100	100	7,95
Utr.	Kleigebied van de Kromme Rijn	1910	49	48	106	51	84	258	499	100	100	100	100	100	100	23,54
		1921	51	40	97	60	120	252	529	100	100	100	100	100	100	21,54
		1930	91	60	151	121	176	262	710	100	100	100	100	100	100	19,72
		1947	69	63	132	106	198	240	676	100	100	100	100	100	100	16,30
		1950	69	63	132	106	198	240	676	100	100	100	100	100	100	16,33
Nbr.	Land van Heusden en Altena	1910	365	271	732	244	202	120	1298	100	100	100	100	100	100	7,61
		1921	291	262	636	301	209	112	1258	100	100	100	100	100	100	8,18
		1930	307	294	553	348	231	108	1240	100	100	100	100	100	100	8,81
		1947	264	257	601	341	253	134	1329	100	100	100	100	100	100	9,20
		1950	264	257	521	415	230	128	1294	100	100	100	100	100	100	9,37
Lim.	Zuid-Limburg	1910	2815	1437	4597	1554	770	424	7345	100	100	100	100	100	100	6,53
		1921	2153	1383	4252	1564	745	327	6888	100	100	100	100	100	100	6,27
		1930	1702	1110	3536	1692	784	334	6346	100	100	100	100	100	100	6,74
		1947	1339	991	2812	1846	1085	337	6080	100	100	100	100	100	100	7,60
		1950	1339	991	2330	1998	1024	332	5684	100	100	100	100	100	100	7,97
	Totaal Rivier- kleigronen	1910	5759	3650	9301	3766	2425	2265	17757	100	100	100	100	100	100	9,46
		1921	5132	3678	9409	4339	2722	2017	18487	100	100	100	100	100	100	8,85
		1930	5722	3970	8810	4840	3035	2017	18702	100	100	100	100	100	100	8,92
		1947	4760	3804	9692	5597	3726	2039	21054	100	100	100	100	100	100	8,65
		1950	4760	3804	8564	6063	3707	1954	20288	100	100	100	100	100	100	8,92

Bron: C.B.S. - Land- en Tuinbouwinventarisaties.

HET AANTAL TE SANEREN BEDRIJVEN EN DE BENODIGDE OPPERVLAKTE CULTUURGROND

Gebied	Aant. bedr. (hoofdber. landb.) in % van alle bedrijven		Aantal bedr. hoofdber. landbouwer 1-5 ha in % van alle bedr. van 1-5 ha		Aantal bedr. hoofdber. landbouwer 1-5 ha in % van alle bedr. van 1-5 ha		De oppervlakte cultuurgrond nodig voor samenvang in % van totale cult. gr.							
	C.B.S. L.E.I.		C.B.S. L.E.I.		C.B.S. L.E.I.		1-5 ha		1-6 ha		1-10 ha		1-12 ha	
	1)	2)	1)	2)	1)	2)	C.B.S.	L.E.I.	C.B.S.	L.E.I.	C.B.S.	L.E.I.	C.B.S.	L.E.I.
Z. Westerkwartier	89	70	80	44	48	33	13	5	19	8	53	28	72	46
Goorrecht	91	72	78	25	30	12	6	2	10	3	30	14	43	27
Westervolde	84	71	51	15	19	7	3	-	4	1	15	6	22	13
De Wouden	91	75	81	44	37	25	7	3	11	5	33	20	46	32
Dr. Zandgebied	91	77	71	31	23	13	4	1	6	3	20	12	31	22
H. Randgemeenten	89	66	79	36	36	27	9	4	15	6	44	26	63	44
Z. Randgemeenten	90	74	77	40	35	23	8	3	12	6	38	23	55	40
Ov. Z. en Veengebied	87	73	72	43	37	27	7	3	12	6	39	26	55	42
Ov. Zandgebied	84	70	64	31	30	18	6	2	10	4	34	21	50	37
Veluwezoom	74	59	56	19	33	15	5	2	8	3	22	13	32	22
Nederveen	92	73	87	55	54	43	17	10	26	15	70	47	96	72
Over-Veluwe	89	72	83	57	56	49	18	13	27	19	75	55	102	83
Oost-Veluwe	82	63	73	45	55	45	17	9	26	15	73	48	99	75
Graafschap	87	74	73	43	36	25	8	4	13	7	41	29	59	47
Rijk v. Nijmegen	85	61	79	41	53	41	15	8	23	12	62	38	84	60
Utr. Zandgebied	84	67	69	30	35	19	7	2	11	4	32	17	45	30
Gootland	80	56	67	25	46	24	8	2	13	4	35	16	48	28
Land v. Cuijk	93	83	82	54	27	22	6	3	9	6	32	23	47	39
W. Zandgronden	80	62	56	12	27	8	5	1	7	1	22	9	32	19
M. Zandgr.	90	76	76	43	31	22	8	4	12	7	42	29	63	49
Z. en O. Zandgronden	86	75	60	26	21	11	4	1	7	3	27	17	42	32
N. Limburg	80	61	59	22	33	17	7	2	11	4	34	19	50	34
Zandgronden	87	72	71	37	34	22	7	3	11	5	36	22	52	38
Ov. IJsselstreek	88	78	71	44	29	21	5	3	8	5	25	17	36	29
Gld. IJsselstreek	85	69	71	40	41	29	8	4	13	7	38	24	52	39
Lijmers	78	54	68	30	53	35	13	5	18	8	46	23	63	39
Betuwe	66	40	55	12	49	18	9	2	14	3	35	11	48	23
Tieleraand	78	56	66	23	39	20	7	3	11	4	32	16	44	28
Bommelerwaard	82	57	72	32	46	33	12	5	19	8	53	30	74	51
L. v. Maas en Waal	83	64	76	41	49	35	11	6	17	9	47	29	64	47
Kleigeb. Kr. Rijn	70	63	42	9	20	4	2	-	3	1	10	4	14	80
Land v. H. en Altena	83	65	71	36	40	28	8	3	12	6	36	21	50	35
Z. Limburg	83	83	69	33	41	28	10	4	15	7	44	27	61	45
Rivierkleigebieden	79	60	67	30	42	26	9	3	14	6	38	21	52	35

1) Inventarisatie land- en tuinbouw 1950.

2) Door het L.E.I., gecorrigeerde C.B.S.-gegevens van 1947.

De cijfers betr. de klasse 10-12 ha volgens noot 1).

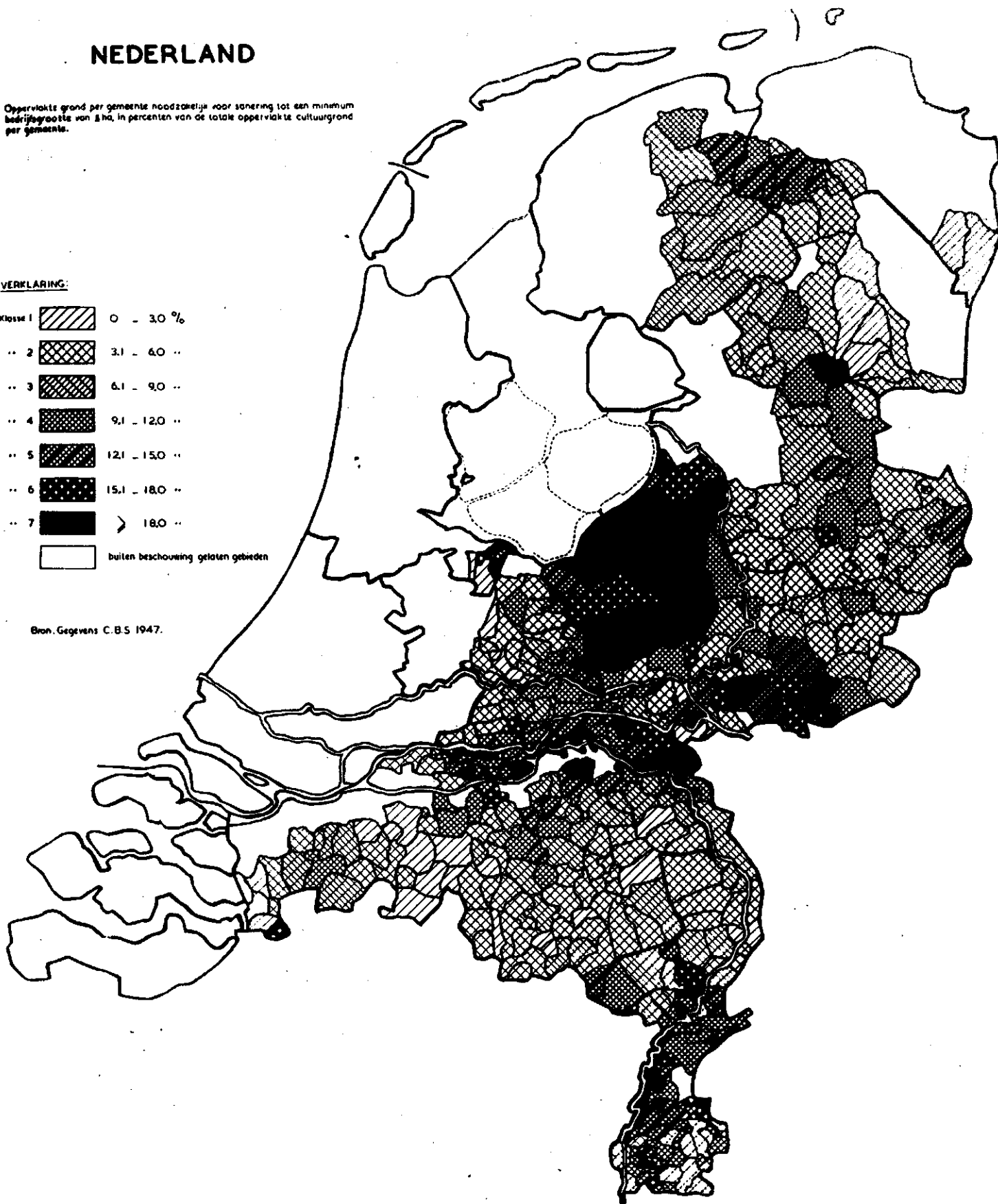
NEDERLAND

Oppervlakte grond per gemeente noodzakelijk voor sanering tot een minimum
bedrijfsomvang van 1 ha, in procenten van de totale oppervlakte cultuurgrond
per gemeente.

VERKLARING:

Klasse 1		0 - 3,0 %
" 2		3,1 - 6,0 "
" 3		6,1 - 9,0 "
" 4		9,1 - 12,0 "
" 5		12,1 - 15,0 "
" 6		15,1 - 18,0 "
" 7		> 18,0 "
		buiten beschouwing gelaten gebieden

Bron: Gegevens C.B.S. 1947.

Cartogram 2

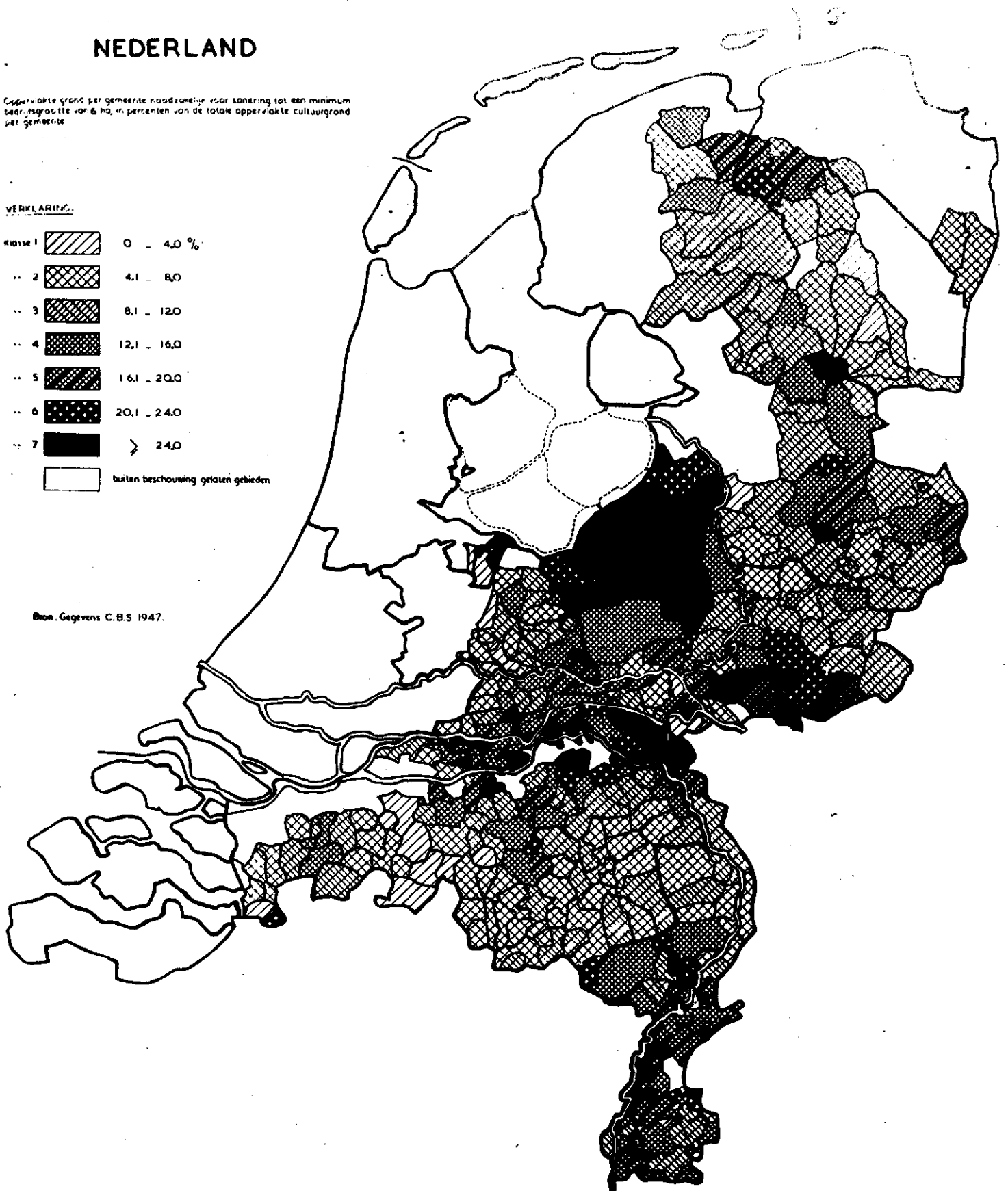
NEDERLAND

Oppervlakte grond per gemeente noodzakelijk voor sanering tot een minimum
bedrijfsgraadte van 6 ha, in procenten van de totale oppervlakte cultuurgrond
per gemeente

VERKLARING

RIJKE 1		0 - 4,0 %
.. 2		4,1 - 8,0
.. 3		8,1 - 12,0
.. 4		12,1 - 16,0
.. 5		16,1 - 20,0
.. 6		20,1 - 24,0
.. 7		> 24,0
		buiten beschouwing gelaten gebieden

Bron: Gegevens C.B.S. 1947.

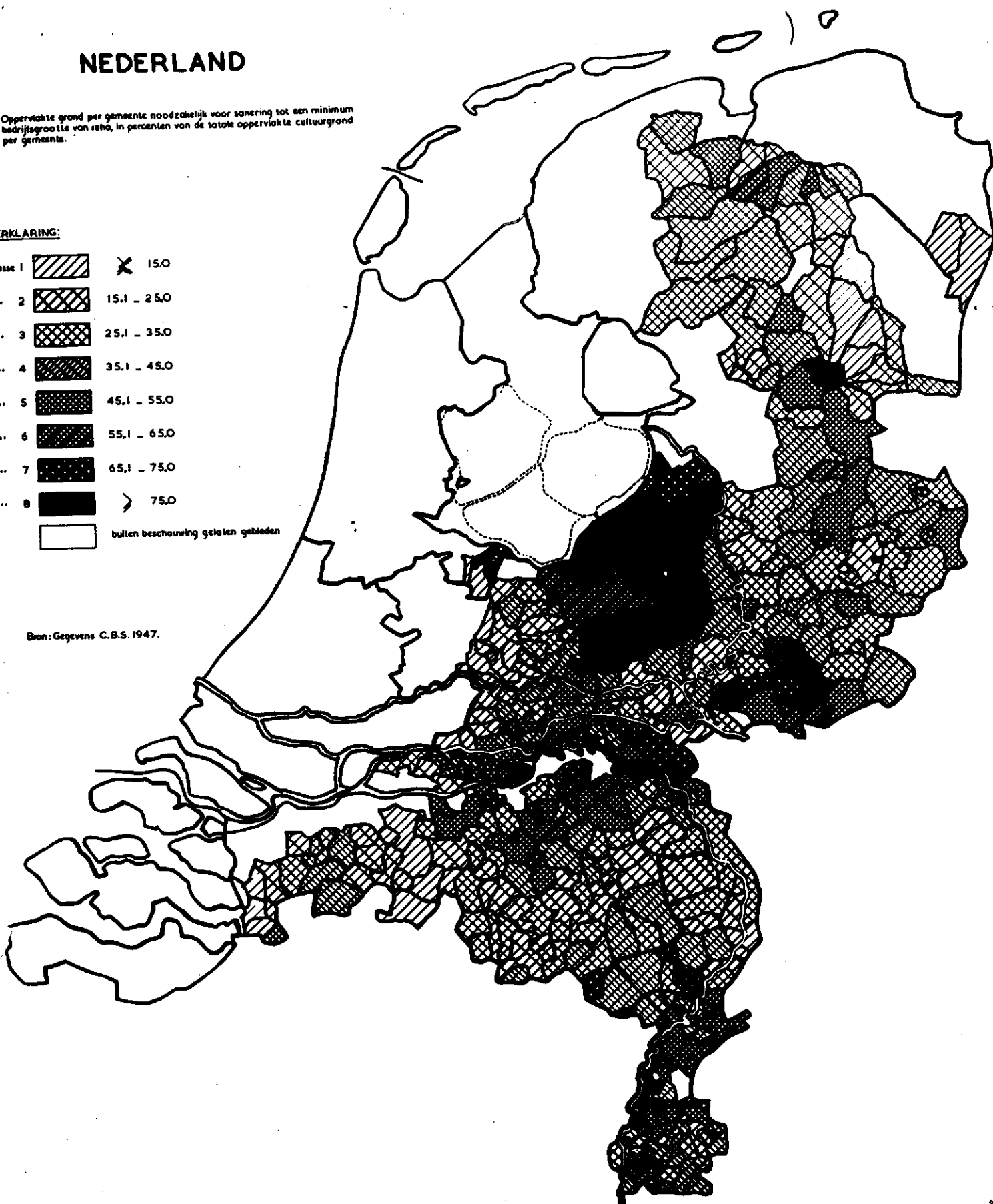
NEDERLAND

Oppervlakte grond per gemeente noodzakelijk voor sanering tot een minimum bedrijfsgraatte van roho, in procenten van de totale oppervlakte cultuurgrond per gemeente.

VERKLARING:

Klasse 1		15,0
" 2		15,1 - 25,0
" 3		25,1 - 35,0
" 4		35,1 - 45,0
" 5		45,1 - 55,0
" 6		55,1 - 65,0
" 7		65,1 - 75,0
" 8		> 75,0
		buiten beschouwing gelaten gebieden

Bron: Gegevens C.B.S. 1947.

Staat V-1

PERCENTAGE BOERENZOOIS IN DE LANDBOUW, PER GROOTTEKLASSE

Groep	1 - 5 ha		5 - 10 ha		10 - 20 ha		>20 ha		Totaal	
	Tot. zoons	% in de landb.	Tot. zoons	% in de landb.	Tot. zoons	% in de landb.	Tot. zoons	% in de landb.	Tot. zoons	% in de landb.
A	931	56	1977	66	2076	77	704	83	5688	71
B	559	48	436	64	286	76	-	-	1281	60
C	1384	32	98	47	49	43	-	-	1531	33
A + B + C	2874	43	2511	65	2411	76	704	83	8500	62

Bron: "Kleine-Boerenvraagstuk op de Zandgronden" 1951.

Staat V-2

PERCENTAGE BOERENZOOIS IN DE LANDBOUW, PER GEMEENTE

Gemeente	Groep A	Groep B	Groep C	Totaal A+B+C
Achtkarspelen	65	49	44	57
Rolde	84	81	21	81
Ruinen	73	49	50	67
Raalte	78	73	46	72
Haaksbergen	52	39	13	37
Zelhem	64	53	29	57
Lichtenvoorde	69	43	18	53
Erp	78	72	26	73
St Oedenrode	70	77	41	67
Venray	75	69	33	68
Nederweert	72	72	50	67
Totaal	71	60	33	62

DE VERDELING VAN DE IN DE LANDBOUW WERKENDE BOEREN-
ZOONS OVER THUIS MEEWERKEND, LANDARBEIDER EN
ZELFSTANDIG

Gemeente	% meewerkend	% landarbeider	% zelfstandig	Totaal
Achtkarspelen	44	43	13	100
Rolde	73	13	14	100
Ruinen	60	20	20	100
Raalte	60	29	11	100
Haaksbergen	81	13	6	100
Zelhem	66	20	14	100
Lichtenvoorde	74	20	6	100
Erp	77	16	7	100
St Oedenrode	83	8	9	100
Venray	74	15	11	100
Nederweert	70	21	9	100
Totaal	67	22	11	100

Bron: "Kleine-Boerenvraagstuk op de Zandgronden"

Groep A + B + C.

PROCENTUELE LEEFTIJDOPBOUW VAN DE MEEWERKENDE ZOONS
EN DE ZOONS, DIE LANDARBEIDER ZIJN

Groep	Leeftijdsklassen in jaren						
	Totaal	<20	20/24	25/29	30/34	35/39	≥ 40
Meew. zoons	100	42	27	19	7	4	1
Zoons-landarb.	100	28	25	22	14	8	3

Bron: 11 K.B.O.-gemeenten, groep A + B + C.

BEREKENING VAN HET AANTAL IN DE LANDBOUW
WERKENDE BOERENZOO NS ZONDER EIGEN BEDRIJF

Provincie	Landbouwgebied	Aantal meew. zoons V en B.t. 1947	Kolom (1) minus 15%	Aantal zoons, dat landarb. = $\frac{1}{3} \times$ ko- lom (2)	Kolom (2) + (3)
		(1)	(2)	(3)	(4)
Groningen	Z.Westerkwartier	911	774	258	1032
	Goorrecht	132	112	37	149
	Westerwolde	764	649	216	865
Friesland	De Wouden	3219	2736	912	3648
Drente	Zandgebied	3002	2552	851	3403
	N.Randgemeenten	412	350	117	467
	Z.Randgemeenten	1903	1618	539	2157
Overijssel	Zand-Veengebied	2161	1837	612	2449
	Zandgebied	5867	4987	1662	6649
Gelderland	Veluwezoom	248	211	70	281
	Neder-Veluwe	1693	1439	480	1919
	Over-Veluwe	1882	1600	533	2133
	Oost-Veluwe	1368	1163	388	1551
	Graafschap	5299	4504	1501	6005
	R. v. Nijmegen	935	795	265	1060
Utrecht	Zandgebied	1163	989	330	1319
Noordholland	Gooiland	165	140	47	187
Noordbrabant	L. v. Guyk	2114	1797	599	2396
	W. Zandgronden	2059	1750	583	2333
	Mijerij	5053	4295	1432	5727
	Z. en O. Zandgronden	10851	9223	3074	12297
Limburg	N. Limburg	7424	6310	2103	8413
Totaal Zandgebied		58625	49831	16609	66440
Overijssel	IJsselstreek	438	372	124	496
Gelderland	IJsselstreek	1250	1062	354	1416
	Lijmers	809	688	229	917
	Betuwe	1946	1654	551	2205
	Tielerwaard	1176	1000	333	1333
	Bommelerwaard	870	739	246	985
	Maas en Waal	1195	1016	339	1355
Utrecht	Weigeb. Kr. Rijn	438	372	124	496
Noordbrabant	Heusden en Altena	749	637	212	849
Limburg	Z. Limburg	3532	3002	1001	4003
Totaal Rivierkleigronden		12403	10542	3513	14055

VERHOUDING TUSSEN HET AANTAL OP HET
 OUDERLIJK BEDRIJF MEEWERKENDE BOERENZOONS
 EN DE ELDERS IN DE LANDBOUW WERKENDE ZOOONS

GEMEENTE	ABS %	1 - 5 ha		6 - 10 ha		11 - 20 ha		≥ 20 ha		Totaal	
		M.W. ¹⁾	L.A. ²⁾	M.W. ¹⁾	L.A. ²⁾	M.W. ¹⁾	L.A. ²⁾	M.W. ¹⁾	L.A. ²⁾	M.W. ¹⁾	L.A. ²⁾
Achtkarspelen	Abs %	106 34	204 66	69 61	45 39	50 89	6 11	39 87	6 13	264 50	261 50
Rolde	Abs %	8 57	6 43	30 79	8 21	132 87	20 13	59 92	5 8	229 85	39 15
Ruinen	Abs %	37 43	50 57	89 74	31 26	110 95	6 5	39 87	6 13	275 75	93 25
Raalto	Abs %	79 43	104 57	164 68	76 32	170 78	49 22	100 80	25 20	513 67	254 33
Zelhem	Abs %	70 59	49 41	106 76	33 24	87 94	6 6	34 89	4 11	297 76	92 24
St Oedenrode	Abs %	41 79	11 21	113 88	15 12	189 95	10 5	26 96	1 4	369 91	37 9
Erp	Abs %	9 45	11 55	108 88	15 12	107 84	20 16	- -	- -	224 83	46 17
Venray	Abs %	49 58	35 42	101 79	27 21	219 91	22 9	35 97	1 3	404 83	85 17
Nederweert	Abs %	48 48	52 52	153 82	34 18	146 89	18 11	23 85	4 15	370 77	108 23
9 Gemeenten	Abs %	447 46	522 54	933 77	284 23	1210 89	157 11	355 87	52 13	2945 74	1015 26
Haaksbergen	Abs %	42 69	19 31	101 86	16 14	85 94	5 6	46 90	5 10	274 86	45 14
Lichtenvoorde	Abs %	47 58	34 42	96 78	27 22	121 90	14 10	25 86	4 14	289 79	79 21
2 Ind. Gemeenten	Abs %	89 63	53 37	197 82	43 18	206 92	19 8	71 89	9 11	563 82	124 18
11 Gemeenten	Abs %	536 48	575 52	1130 78	327 22	1416 89	176 11	426 87	61 13	3508 75	1139 25

- 1) Meewerkende op ouderlijk bedrijf
 2) Elders in de landbouw werkenden

Gebieden	Aantal in landbouw werkende boeren- zoons zonder bedrijf	Aantal 0-14 jarige boeren- zoons	Uitgaande van bedrijven ≥ 1 ha				Uitgaande van bedrijven ≥ 5 ha				Hoofdberoep: Landbouw		Tufderij $\geq 0,01$ ha				
			Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 16 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 16 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Geweeste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzonen per jaar	Geweeste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzonen per jaar					
														Geweeste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzonen per jaar		Geweeste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzonen per jaar	
														Abs	%	Abs	%
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV			
Zuidelijk Westerkwartier	1032	1600	2343	44,0	45,4	33	41	38	1280	80,6	45,4	451	71	66			
Goorecht	149	250	405	36,8	45,4	35	5	32	308	48,4	45,4	9	8	48			
Westerwolde	865	1000	1549	55,8	45,4	161	23	35	1249	69,3	45,4	299	32	47			
De Nouden	3648	7000	10028	36,4	45,4	903	186	40	6360	57,4	45,4	763	288	62			
Zandgebied Dr.	3403	5000	6832	51,3	45,4	391	147	44	5002	68,0	45,4	1130	193	58			
Noordelijke Randgemeenten	467	850	1260	37,0	45,4	106	21	38	791	54,0	45,4	68	34	61			
Zuidelijke Randgemeenten	2157	3400	4499	47,9	45,4	112	100	44	2891	74,6	45,4	844	146	64			
Zand- & veengebied	2449	4200	4943	49,5	45,4	203	141	50	3008	81,4	45,4	1083	196	70			
Zandgebied Ov.	6649	11850	12539	53,0	45,4	953	438	55	8441	78,8	45,4	2819	553	70			
Veluwezoom	281	550	679	41,4	45,4	27	18	48	448	62,7	45,4	78	24	66			
Neder Veluwe	1919	2800	3340	57,5	45,4	404	93	50	1537	124,9	45,4	1222	144	77			
Over Veluwe	2133	3000	4014	53,1	45,4	309	87	44	1722	123,9	45,4	1352	152	75			
Oost Veluwe	1551	2600	3461	44,8	45,4	21	76	44	1473	105,3	45,4	882	132	70			
Graafschap	6005	10000	12344	48,6	45,4	395	320	48	7714	77,8	45,4	2499	450	68			
Rijk van Nijmegen	1060	1400	1621	65,4	45,4	324	48	51	761	139,3	45,4	715	72	77			
Zandgebied Ut.	1319	2200	2575	51,2	45,4	149	74	51	1712	77,0	45,4	541	99	67			
Goofland	187	350	347	53,9	45,4	29	14	58	216	86,6	45,4	89	17	74			
Land van Cuijk	2396	3500	2943	81,4	45,4	1059	151	65	2078	115,3	45,4	1453	175	75			
Westelijke Zandgronden	2333	4050	3393	68,8	45,4	794	175	65	2631	88,7	45,4	1139	196	73			
Meijertij	5727	9400	7885	72,6	45,4	2145	405	65	5288	108,3	45,4	3326	478	76			
Zuidelijke & Oostelijke zandgronden	12297	19500	16345	75,2	45,4	4871	841	65	12829	95,9	45,4	6479	940	72			
Noord Limburg	8413	15050	11827	71,1	45,4	3040	671	67	8118	103,6	45,4	4725	775	77			
Noordelijk zandgebied	11721	19100	26716	43,9	45,4	401	523	41	17881	65,6	45,4	3612	772	61			
Oostelijk zandgebied	15103	26050	29826	50,6	45,4	1551	899	52	19163	78,8	45,4	6400	1199	69			
Centraal zandgebied	7390	11500	14416	51,3	45,4	851	362	47	7108	104,0	45,4	4165	568	74			
Zuidelijk zandgebied	3226	52900	44014	73,2	45,4	12236	2291	65	31705	101,6	45,4	17818	2636	75			
Totaal zandgronden	66440	109550	114972	57,8	45,4	14257	4075	56	75857	87,6	45,4	32012	5175	71			
Rivierkleigebied	10052	14300	17618	57,1	45,4	2061	459	48	10738	93,6	45,4	5176	652	68			
Zuid Limburg	4003	8400	6509	61,4	45,4	1041	377	57	3697	108,3	45,4	2325	456	81			

Gebieden	Aantal in landbouw werkende boeren- zoons zonder bedrijf	Aantal 0-14 jarige boeren- zoons	Uitgaande van bedrijven ≥ 1 ha				Hoofdberoep: Landbouw) ≥ 1 ha				Uitgaande van bedrijven ≥ 5 ha				Hoofdberoep: Landbouw) ≥ 5 ha			
			Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 12 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar		Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 12 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar		Aantal in komende 12 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar	
							Abs	%					Abs	%			Abs	%
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV				
Zuidelijk Westerkwartier	1032	1600	2343	44,0	33,5	246	45	42	1280	80,6	33,5	603	73	68				
Goorecht	149	250	405	36,8	33,5	13	6	36	308	48,4	33,5	45	9	54				
Westervolde	865	1000	1549	55,8	33,5	345	26	39	1249	69,3	33,5	447	34	51				
De Wouden	3648	7000	10028	36,4	33,5	291	201	73	6360	57,4	33,5	1520	298	64				
Zandgebied Dr.	3403	5000	6632	51,3	33,5	1180	158	47	5002	68,0	33,5	1726	201	60				
Noordelijke Randgemeenten	467	850	1260	37,0	33,5	44	23	41	791	54,0	33,5	162	36	64				
Zuidelijke Randgemeenten	2157	3400	4499	47,9	33,5	640	108	48	2891	74,6	33,5	1188	150	66				
Zand & veengebied	2449	4200	4943	49,5	33,5	791	149	53	3008	81,4	33,5	1441	200	71				
Zandgebied Ov.	6649	11950	12539	53,0	33,5	2445	458	58	8441	78,8	33,5	3824	567	72				
Veluwezoom	281	550	679	41,4	33,5	54	19	52	448	62,7	33,5	131	25	68				
Neder. Veluwe	1919	2800	3340	57,5	33,5	802	98	52	1537	124,9	33,5	1405	146	78				
Over Veluwe	2133	3000	4014	53,1	33,5	787	94	47	1722	123,9	33,5	1557	154	77				
Oost Veluwe	1551	2600	3461	44,8	33,5	391	82	47	1473	105,3	33,5	1058	134	77				
Graafschap	6005	10000	12344	48,6	33,5	1864	340	51	7714	77,8	33,5	3417	463	69				
Rijk van Nijmegen	1060	1400	1621	65,4	33,5	517	50	54	761	139,3	33,5	805	73	78				
Zandgebied Ut.	1319	2200	2575	51,2	33,5	456	79	54	1712	77,0	33,5	745	101	69				
Gooiland	187	350	347	53,9	33,5	71	14	60	216	86,6	33,5	115	18	77				
Land van Cuijk	2396	3500	2943	81,4	33,5	1410	155	66	2078	115,3	33,5	1700	178	76				
Westelijke zandgronden	2333	4050	3393	68,8	33,5	1198	180	67	2631	88,7	33,5	1452	200	74				
Meijerij	5727	9400	7895	72,6	33,5	3083	418	67	5288	108,3	33,5	3955	487	78				
Zuidelijke & Oostelijke zandgronden	12297	19500	16345	75,2	33,5	6816	867	67	12829	95,9	33,5	8005	961	74				
Noord Limburg	8413	15050	11827	71,1	33,5	4447	690	69	8118	103,6	33,5	5691	788	79				
Noordelijk zandgebied	11721	19100	26716	43,9	33,5	2778	567	45	17981	65,6	33,5	5740	801	63				
Oostelijk zandgebied	15103	26050	29826	50,6	33,5	5100	947	55	19163	78,8	33,5	8681	1230	71				
Centraal zandgebied	7390	11500	14416	51,3	33,5	2566	386	50	7108	104,0	33,5	5011	578	75				
Zuidelijk zandgebied	32226	52900	44014	73,2	33,5	17474	2361	67	31705	101,6	33,5	21591	2687	76				
Totaal zandgronden	66440	109550	114972	57,8	33,5	27838	4261	58	75857	87,6	33,5	41039	5296	73				
Rivierkleigebied	10052	14300	17618	57,1	33,5	4158	487	51	10738	93,6	33,5	6454	669	70				
Zuid Limburg	4003	8400	6509	61,4	33,5	1816	388	69	3697	108,3	33,5	2765	462	83				

N O R M: Op 29^e jaar boer.

Gebieden	Aantal in landbouw werkende boeren- zoons zonder bedrijf	Aantal 0-14 jarige boeren- zoons	Uitgaande van bedrijven ≥ 1 ha					Uitgaande van bedrijven ≥ 5 ha					Hoofdberoep: Landbouw Veeveelt) ≥ 5 ha Tuinderij $\geq 0,01$ ha	
			Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 14 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar	Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 14 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar		
												Abs	%	
														XIV
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV
Zuidelijk Westerkwartier	1032	1600	2343	44,0	39,3	110	43	40	1280	80,6	39,3	529	72	67
Goorecht	149	250	405	36,8	39,3	10	6	34	308	48,4	39,3	28	8	50
Westerwolde	865	1000	1549	55,8	39,3	256	25	37	1249	69,3	39,3	375	33	49
De Wouden	3648	7000	10028	36,4	39,3	291	195	42	6360	57,4	39,3	1151	294	63
Zandgebied Dr.	3403	5000	6632	51,3	39,3	796	153	46	5002	68,0	39,3	1436	198	59
Noordelijke Randgemeenten	467	850	1280	37,0	39,3	29	22	39	791	54,0	39,3	116	35	62
Zuidelijke Randgemeenten	2157	3400	4489	47,9	39,3	387	105	46	2891	74,6	39,3	1021	148	65
Zand- & veengebied	2449	4200	4943	49,5	39,3	504	146	52	3008	81,4	39,3	1266	198	71
Zandgebied	6646	11850	12539	53,0	39,3	1718	450	57	8441	78,8	39,3	3334	561	71
Veluwezoom	281	550	679	41,4	39,3	14	18	49	448	62,7	39,3	105	25	67
Neder Veluwe	1919	2800	3340	57,5	39,3	608	96	51	1537	124,9	39,3	1316	145	78
Over Veluwe	2133	3000	4014	53,1	39,3	554	91	46	1722	123,9	39,3	1457	153	77
Oost Veluwe	1551	2600	3461	44,8	39,3	190	79	46	1473	105,3	39,3	972	133	77
Graafschap	6005	10000	12344	48,6	39,3	1146	332	50	7714	77,8	39,3	2970	458	69
Rijk van Nijmegen	1060	1400	1621	65,4	39,3	423	49	53	761	139,3	39,3	761	73	78
Zandgebied Ut.	1319	2200	2575	51,2	39,3	306	77	52	1712	77,0	39,3	645	100	68
Goofland	187	350	347	53,9	39,3	51	14	60	216	86,6	39,3	102	17	75
Land van Cuijk	2396	3500	2943	81,4	39,3	1239	153	66	2078	115,3	39,3	1579	177	76
Westelijke zandgronden	2333	4050	3393	68,8	39,3	1001	178	66	2631	88,7	39,3	1300	199	74
Metserij	5727	9400	7885	72,6	39,3	2626	413	66	5288	108,3	39,3	3649	483	77
Zuidelijke & Oostelijke zandgronden	12297	19500	16345	75,2	39,3	5868	857	66	12829	95,9	39,3	7261	952	73
Noord Limburg	8413	15050	11827	71,1	39,3	3761	582	68	8118	103,6	39,3	5220	783	78
Noordelijk zandgebied	11721	19100	26716	43,9	39,3	1229	549	43	17881	65,6	39,3	4703	788	62
Oostelijk zandgebied	15103	28050	29826	50,6	39,3	3370	928	53	19163	78,8	39,3	7569	1216	70
Centraal zandgebied	7390	11500	14416	51,3	39,3	1730	375	49	7108	104,0	39,3	4599	574	75
Zuidelijk zandgebied	32226	52900	44014	73,2	39,3	14921	2332	66	31705	101,6	39,3	19752	2667	76
Totaal zandgronden	66440	109550	114972	57,8	39,3	21270	4184	57	75857	87,6	39,3	36639	5245	72
Rivierkleigebied	10052	14300	17618	57,1	39,3	3136	475	50	10738	93,6	39,3	5831	662	69
Zuid Limburg	4003	8400	5509	61,4	39,3	1438	383	68	3697	108,3	39,3	2551	460	82

L.E.I.

Gebieden	Aantal in landbouw werkende boeren- zoons zonder bedrijf	Aantal 0-14 jarige boeren- zoons	Uitgaande van bedrijven ≥ 1 ha				Uitgaande van bedrijven ≥ 5 ha				Hoofdberoep: Landbouw) ≥ 5 ha		Veeteelt) Tufnderij $\geq 0,01$ ha	
			Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 10 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar	Aantal bedrijven	II per 100 bedrijven	Aantal in komende 10 jaar vrijkomende plaatsen per 100 bedrijven	Aantal boeren- zoons waarvoor geen plaats is	Gewenste afvloeiing van 0-14 jarige boerenzoons per jaar		
														Abs
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV
Zuidelijke Westerkwartier (Gr.)	1032	1600	2343	44,0	27,8	380	46	43	1280	80,6	27,8	676	73	68
Goorecht (Gr.)	149	250	405	36,8	27,8	36	6	36	308	48,4	27,8	63	9	54
Westerwilde (Gr.)	865	1000	1549	55,8	27,8	434	26	39	1249	69,3	27,8	518	34	51
De Wouden (Fr.)	3648	7000	10028	36,4	27,8	862	206	44	6360	57,4	27,8	1883	301	64
Zandgebied (Dr.)	3403	5000	6632	51,3	27,8	1559	161	48	5002	68,0	27,8	2011	203	61
Noordelijke Randgemeenten (Dr.)	467	850	1260	37,0	27,8	116	24	42	791	54,0	27,8	207	36	64
Zuidelijke Randgemeenten (Dr.)	2157	3400	4499	47,9	27,8	904	110	49	2891	74,6	27,8	1353	152	67
Zand- & veengebied (Ov.)	2449	4200	4943	49,5	27,8	1073	151	54	3008	81,4	27,8	1612	202	72
Zandgebied (Ov.)	6649	11850	12539	53,0	27,8	3160	464	59	8441	78,8	27,8	4305	571	72
Veluwezoom (Ge.)	281	550	679	41,4	27,8	92	19	52	448	62,7	27,8	156	25	68
Neder Veluwe (Ge.)	1919	2800	3340	57,5	27,8	992	100	54	1537	124,9	27,8	1492	147	79
Over Veluwe (Ge.)	2133	3000	4014	53,1	27,8	1016	96	48	1722	123,9	27,8	1655	155	78
Oost Veluwe (Ge.)	1551	2600	3461	44,8	27,8	588	83	48	1473	105,3	27,8	1142	135	78
Graafschap (Ge.)	6005	10000	12344	48,6	27,8	2568	346	52	7714	77,8	27,8	3857	466	70
Rijk van Nijmegen (Ge.)	1060	1400	1621	65,4	27,8	609	51	55	761	139,3	27,8	849	74	79
Zandgebied (Utr.)	1319	2200	2575	51,2	27,8	603	80	55	1712	77,0	27,8	842	102	70
Goofland (N.H.)	187	350	347	53,9	27,8	91	14	60	216	86,6	27,8	127	18	77
Land van Cuijk (N.B.)	2396	3500	2943	81,4	27,8	1577	157	67	2078	115,3	27,8	1818	179	77
Westelijke Zandgronden (N.B.)	2333	4050	3393	68,8	27,8	1391	182	67	2631	88,7	27,8	1602	202	75
Meijerij (N.B.)	5727	9400	7885	72,6	27,8	3532	422	67	5288	108,3	27,8	4257	489	78
Zuidelijke & Oostelijke Zandgronden (N.B.)	12297	19500	16345	75,2	27,8	7748	875	67	12829	95,9	27,8	8737	966	74
Noord Limburg (Lt)	8413	15050	11827	71,1	27,8	5121	696	69	8118	103,6	27,8	6153	792	79
Noordelijk zandgebied	11721	19100	26716	43,9	27,8	4301	579	45	17881	65,6	27,8	6759	808	63
Oostelijk zandgebied	15103	26050	29826	50,6	27,8	6800	961	55	19163	78,8	27,8	9773	1239	71
Centraal zandgebied	7390	11500	14416	51,3	27,8	3388	392	51	7108	104,0	27,8	5416	582	76
Zuidelijk zandgebied	32226	52900	44014	73,2	27,8	19982	2382	68	31705	101,6	27,8	23398	2702	77
Totaal zandgronden	66440	109550	114972	57,8	27,8	34492	4314	59	75857	87,6	27,8	45362	5331	73
Rivierkleigebied	10052	14300	17618	57,1	27,8	5162	495	52	10738	93,6	27,8	7066	674	71
Zuid Limburg	4003	8400	6509	61,4	27,8	2187	391	70	3697	108,3	27,8	2976	464	83